خەلقئارالىق
مۇتەخەسسىسلەر
نەزىرىدىكى يەرلىك مىللەت
مائارىپى ۋە ئانا تىل

ئەركىن سىدىق

مۇندەرىجە

1-قىسىم...................... 4
1. مۇقەددىمە 32
2-قىسىم...................... 75
2. ھۆكۈمران تىلدا ئۆلچەپ بېرىلىدىغان مائارىپنىڭ ماھىيىتى ۋە تەسىرى ــــــ ئىجتىمائىي ۋە تەلىم-تەربىيە جەھەتتىكى كۆرگەن-بىلگەنلىرىمىز............ 100
3-قىسىم................ 159

3. ئىرقىي قىرغىنچىلىق... 232
4-قىسىم................... 286
4. ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت .. 288
5. خۇلاسە.................. 304
ئاخىرقى سۆز 314

1 ـ قىسىم

2009-يىلى 1-ئاينىڭ 16-كۈنى

(بۇ ماقالىنى ھېچ كىمدىن رۇخسەت سورىماي، مەنبەسىنى ئەسكەرتكەن ھالدا باشقا ھەر قانداق تور بەتلەردە ئېلان قىلىسىڭىز بولۇۋېرىدۇ.)

www.meripet.com

www.meripet.org

بۇ يازمىغا ئىنكاس يازماقچى بولسىڭىز، تۆۋەندىكى تور بېتىنى زىيارەت قىلىڭ:

http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-54612-fpage-0-toread--page-2.html

مەن ئۆزۈمنىڭ "قوش تىللىق مائارىپ" توغرىسىدىكى ئالدىنقى ئىككى يازمامدا خەلقئارالىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ كۆچمەن

مىللەتلەر مائارىپى ۋە ئانا تىلى
ھەققىدىكى ئىلمىي كۆز-
قاراشلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتتۇم.
ئاشۇ يازمىلارنى تەييارلاش ئۈچۈن
كۆرگەن ماتېرىياللارغا ئاساسەن،
قوش تىللىق مائارىپنى يولغا
قويغان جەمئىيەتلەرنى ئۈچ خىل
تىپقا ئايرىپ چىقىپ، ئۈيغۇر
جەمئىيىتى ئۇ ئۈچ خىل
جەمئىيەتلەرنىڭ ھېچ قايسىسىغا
توغرا كەلمەيدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا

قويدۇم. مەن يىقىندا "قوش تىللىق مائارىپ" توغرىسىدىكى ئىزدىنىشىمنى داۋاملاشتۇرۇش جەريانىدا، خەلقئارالىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئۇلارنىڭ ئانا تىلى ھەققىدىكى ئىلمىي نەزەرىيىلىرى بايان قىلىنغان ناھايىتى مۇھىم ماقالىدىن بىرنى ئۇچرىتىپ قالدىم. بۇ ماقالىدە نۇرغۇن مەسىلىلەر سۆزلەنگەن

بولسموۇ، ئۇيغۇرلار بىرەر قېتىممۇ تىلغا ئېلىنماپتۇ. لېكىن، ئۇنىڭدا كۆزدە تۇتۇلغان جەمئىيەت ۋە ئۇنىڭدا ئانالىز قىلىنغان ئەھۋاللار ئۇيغۇر دىيارىنىڭكى بىلەن ئىنتايىن ئوخشىشىپ كېتىدىغان بولغاچقا، مەن ئۇنىڭ مەزمۇنىنى ئۇيغۇر دىيارىدىكى ئوقۇرمەنلەرگە تېزرەك تونۇشتۇرۇپ بېرىشكە ئىنتايىن تەقەززا بولۇپ كەتتىم. ئەمما، خىزمەتتىكى ۋە ئىشتىن

سىرتقى ۋاقىتلاردىكى جەددىيچىلىك تۈپەيلىدىن، مېنىڭ ئۇشبۇ يازمىنى تەييارلاشتىكى سۈرئىتىم ناھايىتى ئاستا بولۇپ قېلىپ، ئاخىرى بۇ يازمىنى بىر قانچە قىسىمغا بۆلۈپ يوللاشنى قارار قىلدىم.

مەن بۇ قېتىم تاپقان 30 بەتلىك ئىنگلىزچە ماقالە بولسا، كەڭگېس (Kangas) خانىم قاتارلىق 4 نەپەر دۆنياغا تونۇلغان

مۇتەخەسسىسلەر تەييارلاپ، 2008-يىلى 21-ئاپرېلدىن 2-مايغىچە ئۆتكۈزۈلگەن بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى (ب د ت) نىڭ "يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى 7-نۆۋەتلىك دائىمىي سۆھبەت يىغىنى" دا دوكلات قىلىنغان بىر پارچە "مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي ماقالىسى" (ئىنگلىزچە " Expert Paper") دۇر. بۇ ماقالىنىڭ تېمىسى "يەرلىك بالىلار

مائارپىنىڭ شەكلىنى ئىنسانىيەت ئۇستىدىن ئوتكۈزگەن جىنايەت، دەپ قاراشقا بولامدۇ؟" بولۇپ، ئۇنىڭدا ھېلىقى توت نەپەر ئاپتورنىڭ ب د ت غا قويغان تەلەپلىرى تولۇق ئىلمىي ئاساسلار بىلەن بايان قىلىنغان. بۇ ماقالىنىڭ ئىنگلىزچە نۇسخىسىنى تۆۋەندىكى تور بەتتىن كۆرەلەيسىز:

http://www.un.org/esa/socde

v/unpfii/documents/E_C19_2008_7.pdf

بۇ ئىنگلىزچە ماقالە شەكىل جەھەتتە "ئىسپات بېرىش ماقالىسى" تۈسىنى ئالغان بولۇپ، ماقالىنىڭ نۇرغۇن يەرلىرىدە دۇنياغا تونۇلغان ئالىم-مۇتەخەسسىسلەرنىڭ كىتاب ۋە ئىلمىي ماقالىلەردە بايان قىلىنغان سۆزلىرى نەقىل شەكلىدە ئەينەن ئېلىنغان. مەن ئۇشبۇ يازمامدا

ئاشۇ ماقالىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى ئەسلى ماقالىدىكى تەرتىپ ۋە تېما بويىچە تەسۋىرلەپ ئۆتىمەن.

بۇ ئىنگلىزچە ماقالىنىڭ تۆت ئاپتورىنىڭ قىسقىچە تونۇشتۇرۇلۇشى مۇنداق:

(1) دوكتور توۋ سكۇتناب-كەڭگىس خانىم (Tove Skutnabb-Kangas) : فىنلاندىيىدىكى "روسكىلدە"

ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى بولۇپ، ئىنگلىز تىلى، دانىيە تىلى، فىنلاندىيە تىلى، گېرمان تىلى، نورۋېگىيە تىلى ۋە شۋېتسىيە تىلىدا تولۇق ساۋاتلىق ئىكەن. ئۇ خانىم پۈتۈن ئۆمرىنى تىل جەھەتتىكى كىشىلىك ھوقۇق، تىل جەھەتتىكى ئىمپېرىيالىزم، قوش تىللىق ۋە كۆپ تىللىق مائارىپ، تىل ۋە ھوقۇق، ئىنگلىز تىلىنىڭ كېڭىيىشىدىن كېلىپ چىققان

كىمەيتتش مائارىپى، ۋە
ئىنسانلارنىڭ تىل جەھەتتىكى
كۆپ خىللىقى بىلەن بىئولوگىيە
جەھەتتىكى كۆپ خىللىقى
ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت
قاتارلىق ساھەلەردىكى تەتقىقاتقا
بېغىشلىغان بولۇپ، دۇنيادىكى
نۇرغۇن ئەللەرگە بېرىپ ئىلمىي
دوكلات بەرگەن. كۆپ قېتىم
خەلقئارالىق مۇكاپاتقا ئېرىشكەن،
ئوتتۇزدىن ئارتۇق كىتابقا ئاپتور

ياكى تەھرىر بولغان. پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا ئوتتۇزدىن ئارتۇق تىلدا 400 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلغان. تۆۋەندىكىسى ئۇنىڭ تور ئادرېسى:

http://www.neiu.edu/~duo/sk
utnabb.htm

(2) روبېرت دانبېر (Robert Dunbar): ئەنگلىيە "ئابەردىن (ئابەردەەن)" ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قانۇن ۋە تىلشۇناسلىق مۇھەررىرى.

(3) لارس-ئانـــدېرس بېـــر (Lars-Anders Baer): " ب د ت يەرلــك مەســلىلەر توغرىسىدىكى دامىي سۆھبەت يىغىنى" نىڭ ھازىرقى ئەزاسى.
(4) ئولى ھېنرىك ماگگا (Ole Henrik Magga): "ب د ت يەرلىك مەسلىلەر توغرىسىدىكى دامىي سۆھبەت يىغىنى" نىڭ سابىق ئەزاسى ۋە سابىق رەئىسى.
مەن بۇ يەردە ئىنىق

ئەسكەرتىپ قويىمسام بولمايدىغان بىر ئىش بار. ئۇ بولسىمۇ، مەن ھەرگىزمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ خەنزۇ تىلىنى ئۆگىنىشىگە، خەنزۇ تىلىدا ساۋاتىنى تولۇق چىقىرىشىغا قارشى ئەمەس. ئۇنىڭ دەل ئەكسىچە، مەن ئۇيغۇر ياش-ئۆسمۈرلىرىنىڭ خەنزۇ تىلىنى پۇختا ئۆگىنىشىنى ئىزچىل تۈردە تەشەببۇس قىلىپ كەلدىم.

1979-يىلىدىن 83-يىلىغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەن مەزگىلىدە، مەن ھەر يىلى مەكتەپتە ئۆتكۈزۈلگەن "يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى قارشى ئېلىش مۇراسىمى" دا قىلغان سۆزۈمدە خەنزۇ تىلىنى ياخشى ئۆگىنىش مەسىلىسى ئۈستىدە ئالاھىدە توختالغان بولۇپ، مەن ئوتتۇرىغا قويغان ئىدىيە مۇنداق

بولغان ئىدى: "ھازىرقى زاماندا بىر مىللەت يەنە بىر مىللەتكە قۇل بولۇپ قالىدىغان ئىشلار ئاسانلىقچە يۈز بەرمەيدۇ. لېكىن، بىر مىللەت يەنە بىر مىللەتنىڭ تىلىغا قۇل بولۇپ قالىدىغان ئىشلار ئىنتايىن كۆپ. ئەگەر سىز ئاشۇنداق تەقدىرگە ئۇچرىماي دېسىڭىز، 1-يىلدىكى خەنزۇچە ئۆگىنىش مۇددىتىدىن چوقۇم ئۇنۇملۇك پايدىلىنىپ، خەنزۇ تىلى

ساۋادىڭىزنى تولۇق چىقىرىۋېلىڭ." مېنىڭ بۇ سۆزلەرنى قىلغىنىمغا ھازىر 25 يىلدىن ئاشتى. ھازىر بىر مىللەت يەنە بىر مىللەتكە قۇل بولۇپ قېلىش ئېھتىماللىقى قانداقراق؟

ئۇيغۇر دىيارىدا ھازىرقىدەك ئۇيغۇر باللىرىغا باشلانغۇچ 1- سىنىپىدىن باشلاپ ھەممە دەرسلەرنى خەنزۇچە ئۆتۈش، ئۇيغۇر تىلىنى 3- ياكى 4-

سىنىپقا كۆچمىگىچە ئۆتمەسلىك سىياستى يولغا قويۇلغىلى تېخى ئانچە ئۇزۇن بولمىدى. مەن ھازىرغىچە ئېرىشكەن چۈشەنچىگە ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇر دىياردا ياكى جۇڭگودا ئەنەشۇنداق قىلىشنىڭ مۇشۇ ئەۋلاد ۋە كېيىنكى ئەۋلاد ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تىل، مەدەنىيەت، ۋە مىللىي مەۋجۇتلۇقىغا قانداق تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقى توغرىسىدا بىر

مۇكەممەل ئىلمي تەتقىقات ئېلىپ بېرىلمىغان. بىر قىسىم دۆلەتلەردىكى مۇتەخەسسىسلەر بۇ جەھەتتىكى تەتقىقاتنى باشلىغىلى ناھايىتى ئۇزۇن ۋاقىت بولغان بولۇپ، بۇ ساھەدىكى تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقات ئېلىپ بارغان ئەھۋاللارنىڭ ئەڭ بۇرۇنقىسى 1800-يىللىرى يۈز بەرگەن ئىشلار ئىكەن. بۇ تەتقىقاتلارنىڭ ئىلمىي يەكۈنلىرى يۇقىرىقى

"ماقاله" ده ناهايىتى تولۇق
تەسۋىرلەنگەن. ئاشۇ يەكۈنلەرگە
ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇر بالىلىرىنىڭ
باشلانغۇچ 1-سىنىپدىن باشلاپ
پەقەت خەنزۇ تىلىنىلا ئۆگىنىشى
ئىنتايىن خاتا بولۇپ، ئەگەر
ئشلار مۇشۇ بويىچە كېتىۋەرسە،
ئۇيغۇر بالىلىرى خەنزۇ تىلى بىلەن
ئۇيغۇر تىلىنىڭ ھەر ئىككىسىدە
تولۇق ساۋاتلىق بولالمايدىكەن.
ھەمدە ئۇلارنىڭ مەكتەپتىكى

ئوقۇش نەتىجىسىمۇ زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ، جەمئىيەتتە 2-ئورۇندا تۇرىدىغان، پەقەت تۆۋەن دەرىجىلىك قارا خىزمەتكىلا يارايدىغان كىشىلەردىن بولۇپ يېتىشىپ چىقىدىكەن. شۇنداقلا، ئەگەر ھازىرقى بالىلارنى 1-ئەۋلاد دېسەك، ئۇلارنىڭ 2-ئەۋلاد كىشىلىرىگە ياكى ئۆز بالىلىرىغا ئۇيغۇر تىلى، مەدەنىيىتى، ئۆرپ-ئادىتى ۋە ئەنئەنىسىنى ئۆگىتىش

ئېھتىماللىقى زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ، ئىككىنچى ئەۋلادنىڭ ئاخىرقى دەۋرىگە بارمايلا مىللەتنىڭ تىلى، مەدەنىيىتى ۋە مىللىي مەۋجۇتلۇقى يوقىلىپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كېلىدىكەن. سىز ئۇشبۇ يازمامنى ئوقۇش ئارقىلىق، يۇقىرىقى گەپلەرنى دۇنياغا تونۇلغان خەلقئارالىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىيالايسىز.

يۇقىرىقى قۇرلارنى ئوقۇغاندىن كېيىن، بېزىلەر "كىچىكىدىن باشلاپ خەنزۇ مەكتەپتە ئوقۇغانلار (يەنى مەن كاۋ خەنلەر) نىڭ ئىچىدىمۇ ئۇيغۇر دىيارى، جۇڭگو ۋە دۇنيادا كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجە قازانغان ئۇيغۇرلارمۇ بارغۇ؟"، دەپ سورىشى مۇمكىن. شۇنداق. ئاشۇنداق كىشىلەر ھەقىقەتەن بار. لېكىن، مېنىڭچە ئۇنداقلارنىڭ سانى ئۇيغۇر

نوپۇسنىڭ بىر پىرسەنتىگمۇ يەتمەيدۇ. (ئويلاپ بېقىڭ: ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرچە ھېكايە-رومان، ئۇيغۇرچە تارىخ كىتابلىرىنى ئوقۇيالايدىغانلاردىن قانچىلىك بار؟ ئاشۇنداق كىتابلارنى يازالايدىغانلاردىنچۇ؟) ئالىملار تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق ئىلمىي يەكۈن چىقارغاندا، پەقەت ئومۇميلىقنىلا كۆزدە تۇتىدۇ. ھەر بىر ئىشتا

ئومۇميلىق بولغىنغا ئوخشاش، قىسمەنلىك ۋە ئالاھىدە مەسىلىلەرمۇ چوقۇم مەۋجۇت بولىدۇ. شۇڭلاشقا ئوقۇرمەنلەر ئۇشبۇ يازمىنى ئوقۇغاندا، دىققىتىنى ئومۇمىيلىققا مەركەزلەشتۈرۈشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

رومىنىيەدە ياشايدىغان ۋېنگرىيىلىك يازغۇچى ئاندراس سۇتو (ئاندراس سۇتو) مۇنداق دەيدۇ: "ئەگەر بىر ئىنسان ئۆز

ئانا تىلىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇرلانسا، ئۇ ئۆز هاياتىنىڭ مەنىسىدىنمۇ تەڭ ئايرىلىدۇ. هەر بىر مىللەتنىڭ بىر ئېرتسيەتلىك ۋۇجۇدى بولىدۇ. بۇ ئېرتسيەتلىك ۋۇجۇدنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا پەقەت ئۆز ئانا تىلىدىلا ئەڭ ياخشى ئۆتكۈزۈپ بەرگىلى بولىدۇ." مېنىڭچە هېلىقى "ماقالە" دىكى "ب د ت " گە سۇنۇلغان تەلەپلەر ئىنتايىن

مۇھەم بولۇپ، ئۇلارغا قارىغاندا
ئاشۇ تەلەپلەرنىڭ مەيدانغا
كېلىشىدىكى ئىلمىي ئاساسلار
تېخىمۇ مۇھەم ئىكەن. بۇ ئىلمىي
ئاساسلارنى بىلىۋېلىش ئارقىلىق،
ئوقۇرمەنلەر ھازىر ئۇيغۇر دىيارىدا
يولغا قويۇلۇۋاتقان، باشلانغۇچنىڭ
دەسلەپكى يىللىقلىرىدىلا خەنزۇ
تىلىنى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئورنىغا
دەسسىتىش سىياسىتىنىڭ مىللەتكە
ئېلىپ كېلىدىغان ئىنتايىن يامان

ئاقۋىتىنى يەنىمۇ چوڭقۇر چۈشىنەلەيدۇ، دەپ ئويلايمەن. شۇڭا مەن بارلىق ئۇيغۇر قېرىنداشلارنىڭ بۇ يازمىنى بىر قېتىم ئەستايىدىل ئوقۇپ چىقىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن.

1. مۇقەددىمە

مەملىكەتلىك مائارىپ سىياسەتلىرى كۆپىنچە ئەھۋالدا بىر يەرلىك تىلنى ئانا تىل قىلغان يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى ئوقۇ-

ئوقۇتۇشنى ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىلدا ئېلىپ بارىدىغان مەكتەپتە ئوقۇشقا مەجبۇرلايدۇ.

بىرىنچىدىن، بۇنداق سىياسەتلەر تىل ئۆزگىرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشتا ناھايىتى مۇھىم رول ئوينايدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا يەرلىك مىللەتنىڭ ئانا تىلى مەكتەپلەردە ئىشلىتىلمىگەنلىكتىن، ئۇلارنىڭ ئانا تىلى تەرەققىي قىلمايدۇ.

يەنى، يەرلىك مىللەت تىلىنىڭ ئۆزى بىر يامان تەسىرگە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، كىشلەرنىڭ پوزىتسىيىسمۇ يامان تەسىرگە ئۇچرايدۇ. يەنى باللار بىلەن ئاتا-ئانىلار ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىل بىلەن سىلىشتۇرغاندا ئۆزلىرىنىڭ تىلىنىڭ قىممىتىنى تۆۋەن چاغلاشقا يۈزلىنىدۇ. بۇ خىل ئەھۋال يەرلىك مىللەت تىلىنىڭ ئىشلىتىلىشىگە

نسبەتەن ئىنتايىن ئېغىر سەلبىي تەسىر كۆرستىدۇ. باللارنىڭ تىل، مەدەنىيەت، ئۆرپ-ئادەت ۋە ئەنئەننىي ئۆگىنىشى ئۇچۇن ئۇلار ئاشۇ نەرسىلەرنىڭ ئىچىدە ياشىشى ھەمدە ئۇلارغا ئۇشبۇ نەرسىلەر ئۆگىتىلىشى كېرەك. ئەگەر باللار ئۆز مىللىتىدىن بولغان چوڭلار ۋە پېشقەدەملەر بىلەن بىرگە ياشىمايدىكەن، ھەمدە بۇ چوڭلار، پېشقەدەملەر ۋە مەكتەپلەرنىڭ

باللارغا ئۆز مىللىتىنىڭ تىلى، ھېكايىسى، ئۆرپ-ئادىتى ۋە ئەنئەنىسىنى ئۆگىتىشكە يول قويۇلمايدىكەن، ئۇ ھالدا باللار ئۇ نەرسىلەرنى تولۇق ئۆگىنەلمەيدۇ. ئەگەر باللار ئۆز ئانا تىلىدا تولۇق ساۋاتىنى چىقارمايدىكەن، ئۇلارنىڭ ئانا تىلنى ئۆزىدىن كېيىنكى ئەۋلادلارغا (يەنى ئۆز باللىرىغا) ئۆگىتىش ئېھتىماللىقى زور

دەرىجىدە تۆۋەنلەيدۇ.
ئىككىنچىدىن، مەكتەپلەردىكى ئوقۇ-ئوقۇتۇشتا پەقەت ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىلنىلا ئىشلىتىشتىن كېلىپ چىققىدىغان يامان ئاقىۋەت ئىنتايىن ئېغىر بولىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا باللارنىڭ ئۆز ئانا تىلنى ئىشلىتىشى ئوچۇق ياكى يوشۇرۇن ھالدا چەكلەنگەن بولىدۇ. باللارنىڭ ئانا تىلنى ئۆگىنىشكە يول قويماسلىق، ياكى ئۆلارنى ئانا

تىلنى پىششىق بىلىدىغان
چوڭلاردىن ئايرىۋېتىش ئارقىلىق
ئۇلارنىڭ ئانا تىلنى ئۆگىنىشىگە
توسالغۇلۇق قىلىش، يەرلىك
مىللەتنىڭ ئۆز تىلنى كۆندىلىك
تۇرمۇشتا ۋە مەكتەپتە
ئۆگىنىشىگە يول قويماسلىق
بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق
ئايرىۋېتىش ھەممە ياقى كۆپ
ساندىكى ئوقۇتقۇچىلار يەرلىك
مىللەت تىلنى بىلمەيدىغان

ھۆكۈمران مىللەت كىشىلىرىدىن تەركىب تاپقان ئەھۋالدىمۇ يۈز بېرىدۇ. بۇ خىل ئەھۋالنىڭ بىر روشەن مىسالى باللارنى ئۆيىدىن ئايرىپ، مەكتەپتە يېتىپ-قوپۇپ ئوقۇيدىغان مەكتەپكە ئوقۇتۇشتۇر. بۇنداق سىياسەتلەر ھازىرغا قەدەر باللارغا يالغۇز ئېغىر دەرىجىدىكى جىسمانىي زەخىملەرنى كەلتۈرۈپلا قالماي، يەنە ئېغىر دەرىجىدىكى روھىي

زىيانلارنىمۇ سالدى. بۇ زەخملەر مۇنداق بىر قانچە تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: ئىجتىمائىي قالايمىقانچىلىق، پسىخولوگىيە جەھەتتىكى زەخمە، چۈشىنىش، ئەستە قالدۇرۇش، ھۆكۈم قىلىش، خۇلاسە چىقىرىش، ۋە ئاساسلاش ئىقتىدارىدىكى زەخمە، تىل ۋە ئوقۇشتىكى زەخملەر. مۇشۇنداق زىيان-زەخملەرنىڭ نەتىجىسىدە ئۇلار ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە

سياسىي ساھەلەردىمۇ تۆۋەن ئورۇنغا چۈشۈپ قالدى. ئامېرىكىلىق زىيالىي تېرېسا مككارتي (Teresa McCarty) ئۆزىنىڭ ئىلمىي تەتقىقاتى ئاساسىدا مەكتەپتە ئىشلىتىلگەن تىلنىڭ ئاقىۋىتى توغرىسىدا توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: يەرلىك ۋە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئوقۇش نەتىجىسى ئەڭ ناچار، ئۇلارنىڭ

ئالە كىرمى ئەڭ تۆۋەن بولۇپ، روھىي چۈشكۈنلۈك ۋە ياشلارنىڭ ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋېلىش نىسبىتىمۇ يەرلىك مىللەت ياشلىرى ئىچىدە ئەڭ يۇقىرى.

ھازىر شۇ نەرسە ناھايىتى ئېنىق بولدىكى، ھۆكۈمەتلەر يەرلىك مىللەت باللىرىنى ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىلدا ئوقۇشقا مەجبۇرلىسا يۇقىرىقىدەك ۋە ئۇنىڭدىنمۇ باشقا يامان

ئاقۋەتلەر كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى تولۇق بىلىپ بولدى. بىر ھۆكۈمەتنىڭ بۇ ئىشلاردىن تولۇق خەۋەردار بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئاشۇنداق مائارىپ سىياسىتىنى يولغا قويۇشى ھازىر تىل ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ بىر خىل شەكلى، دەپ قارىلىدۇ. بىزنىڭ (ئۇشبۇ ماقالىنىڭ تۆت ئاپتورىنى دېمەكچى) قارىشىمىزچە، ب د ت

1948-يىلى ماقۇللىغان "ئىرقىي قىرغىنچىلىق جىنايىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى جازالاش توغرىسىدىكى كېلىشىم" نىڭ مەزمۇنىغا ئاساسلانغاندا، ھېلىقىدەك ئېغىر ئاقىۋەتلەرنىڭ كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ ئەنەشۇنداق بىر مائارىپ سىياسىتىنى يولغا قويۇشنى بىر خىل ئىرقىي قىرغىنچىلىق، خەلقئارالىق جىنايەت، ياكى

ئىنسانىيەتكە كەلتۈرگەن جىنايەت، دەپ قاراشقا بولىدۇ.
بىز (ئۇشبۇ ماقالىنىڭ تۈت ئاپتورىنى دېمەكچى) ئۆزلىرىمىزنىڭ 2004-يىلى ئېلان قىلغان يەنە بىر "مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي ماقالىسى" دا تۆۋەندىكى نۇقتىلارنى بايان قىلغان ئىدۇق: يەرلىك ۋە ئاز سانلىق مىللەت ئاللىرىنىڭ ئوقۇ-ئوقۇتۇشىنى ئاساسەن ھۆكۈمران ئورۇندىكى

تىلدىلا ئېلىپ بارغاندا، مەركىزىي كىشىلىك ھوقۇق كېلىشىملىرىدە بېكىتىلگەن نىشانلارنى، بولۇپمۇ مائارىپ ھوقۇقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا نىسبەتەن ئادەتتىن تاشقىرى سەلبىي ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ. ب د ت نىڭ مائارىپ ھوقۇقى ساھەسىدىكى سابىق ئالاھىدە پوتوكچىسى كاتارىنا توماسۆۋىسكى (Katarina Tomasevski)

نىڭ سۆزگە ئاساسلانغاندا، ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىلدا ئېلىپ بېرىلغان ئوقۇ-ئوقۇتۇش تىل، پېداگوگىكا ۋە پسىخولوگىيە جەھەتتە بىر خىل توسالغۇ پەيدا قىلىپ، يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى بىلىم ئېلىشتىن مەھرۇم قالدۇرىدۇ. ئەگەر مائارىپ تىلى جەھەتتىكى كىشىلىك ھوقۇقى كېلىشمىسى بولمايدىكەن، بولۇپمۇ ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىلنى ئىككىنچى تىل

سۇپتىدە شەرتى تولۇق توشمىغان قوش تىللىق ئوقۇتقۇچىلار دەرس قىلىپ ئۆتكەن ئاساستا، دۆلەت ئىگىلىگەن مەكتەپلەردە ئوقۇ-ئوقۇتۇشنى ئانا تىلدا ئېلىپ بېرىش ھوقۇقى بولمايدىكەن، كۆپ ساندىكى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق مىللەت خەلقلىرى پەقەتلا "كېمەيتىلگەن مەكتەپ تەربىيىسى" نى قوبۇل قىلىشقا

مەجبۇر بولىدۇ. بۇ يەردىكى "كىمەيىتلىگەن مەكتەپ تەربىيىسى" دېگىنىمىز، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىلنى ئانا تىلىنىڭ ئورنىغا ياكى ئانا تىلىنىڭ بەدىلىگە ئۆگىنىشى بولۇپ، مۇشۇنداق كىمەيتلىگەن ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئارقىلىق بالىلارنىڭ ئانا تىلى دەسلەپىدە قالايمىقانلىشىدۇ، كېيىنچە بولسا ئۇلارنىڭ ئانا

تىلنىڭ ئورنىنى پۈتۈنلەي
ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىل ئالدۇ.
كېمەيتىلگەن مەكتەپ
تەربىيىسىنى ئۆز بېشىدىن
كەچۈرگەن باللار، ياكى كەم
دىگەندە ئۈلارنىڭ باللىرى، تىل
ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە ھۆكۈمران
ئورۇندىكى مىللەتكە ئۆزگىرىپ
كېتىدۇ. بىر جەمئىيەت كۆلمى
بويىچە قارىغاندا، كېمەيتىلگەن
مەكتەپ تەربىيىسىنى ئۆز بېشىدىن

كەچۈرگەن مىللەتنىڭ ئاتا-ئانىلار بىلەن بالىلاردىن ئىبارەت ئەۋلادلار ئوتتۇرىسىدىكى ئالمىشىش بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، ئۇلارنىڭ ئانا تىلى ئالدى بىلەن يوقاپ كېتىش خەۋپىگە ئۇچرايدۇ. كېيىنچە بولسا يەرلىك تىلنىڭ پۈتۈنلەي يوقاپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنداق ئەھۋال شۇنىڭ بىلەن دۇنيانىڭ تىلدىكى كۆپ خىللىقىنىڭ يوقاپ

كېتىشكە ھەسسە قوشدۇ. بۇنداق ئۆزگىرىش ئۆزلۈكىدىن بولغان ئەمەس. بۇنداق ئۆزگىرىش يەرلىك مىللەتلەر ئۈچۈن باشقا تاللاش يولى بولمىغانلىقى، ھەمدە ئاتا-ئانىلارنىڭ ھازىر يۈرگۈزۈلۈۋاتقان مەجبۇرى سىياسەتلەرنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك يامان ئاقىۋىتى توغرىسىدا ئىلمىي تەتقىقاتلار ئارقىلىق ئىسپاتلانغان بىلىملەردىن تولۇق خەۋىرى بولمىغانلىقى

سەۋەبدىن يۈز بېرىدۇ.
نۆۋەتتىكى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق مىللەت مائارىپىنىڭ ئاقىۋىتى توغرىسىدا چىقىرىلغان ئىلمىي تەتقىقات يەكۈنلىرى شۇنى كۆرسىتىدۇكى، قوش تىللىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاخىرقى ئوقۇش نەتىجىسىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى، ھەممە ھۆكۈمران تىلدىكى ساۋاتلىق بولۇش سەۋىيىسىنىڭ قانداق

بولـدىغانلىقىنى بەلگىلەيـدىغان
ئەڭ مۇھىم ئامىل ئۇلارنىڭ ئانا
تىلـدا ئۆلـپ بىرلىغـان مەكـتەپ
تەربىيـــسىنى قـــانچە ئۇزۇن
كۆرگەنلىكـدىن ئىبـارەت بولـۇپ،
ئۇلارنــــىڭ ئىجتىمـــــائىي ۋە
ئىقتىسادىي ئورنى قاتـارلىق باشقا
ئامىللار ئۇنچىۋالا مۇھىم ئەمەس.
ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرى قوش
تىللىق ۋە كۆپ تىللىق بولۇشنىكى
ســەۋىينى قانـداق قىلغانــدا

ناھايىتى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى، ھەممىدە ئاشۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپتىكى ئوقۇش نەتىجىسىنىمۇ قانداق قىلغاندا ناھايىتى يۇقىرى پەللىگە يەتكۈزگىلى بولىدىغانلىقىنى تولۇق ئىسپاتلاپ بولغان بولسىمۇ، نۆۋەتتىكى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق مىللەت مائارىپىدا ئاشۇ ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرىگە پۈتۈنلەي

قارىمۇ-قارشى بولغان سىياسەتلەر يولغا قويۇلۇۋاتىدۇ. يەرلىك مىللەت باللىرىنى ئوقۇ-ئوقۇتۇشنى ھۆكۈمران تىلدا ئېلىپ بارىدىغان مەكتەپلەردە ئوقۇتۇش ئۇلارنىڭ ھەر خىل ئىقتىدارلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىنى توۋەنلىتىۋېتىدۇ. ئۇلارنىڭ مەڭگۈ كەمبەغەل بولۇپ ياشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ھەمدە ئۇلارغا روھىي جەھەتتە ئىنتايىن

ئېغىر زىيان-زەخملەرنى ئېلىپ كېلىدۇ.
ئۇشبۇ ماقالىدا بىز يۇقىرىقىدەك مائارىپ سىياسىتىنىڭ ھازىرقى مەقسەتلىك ھالدا يولغا قويۇلۇش دەرىجىسىنىڭ قانچىلىك ئېغىرلاشقانلىقىنى تەكشۈرۈپ چىقىمىز. ھەمدە ھازىر مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان خەلقئارالىق قانۇن-پەرمانلارنىڭ دائىرىسىدە ئەنەشۇنداق ئىشلارنى بىر خىل

جنايى ھەرىكەت، دەپ قاراشقا بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ چىقمىز.
يۇقىرىقىلار كەڭگىس خانىم قاتارلىق تۆت ئاپتورنىڭ ماقالىسىنىڭ "مۇقەددىمە" قىسمى بولۇپ، مەن بۇ قېتىم بۇ يازمامنى مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشتۇرىمەن. ئۇيغۇر دىيارىدىكى قېرىنداشلىرىمىز ئۈچۈن كەڭگىس خانىملارنىڭ ماقالىسىدىكى ئىلمىي

ئۇقۇملار ئىنتايىن مۇھىم بولغاچقا، مەن بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئۇ ماقالىنىڭ قالغان قىسمىنى ئىمكان قەدەر تېزرەك تەييارلاپ يوللاشقا تىرىشىمەن. بۇ يەردە مەن ئۇقۇرمەنلەردىن تۆۋەندىكى تور بەتتىدىكى مەزمۇننى چوقۇم بىر قېتىم ئوقۇپ چىقىشنى تەۋسىيە قىلىمەن:

http://bbs.diyarim.com/read.php?tid=30697

مەن ئۇشبۇ يازمامنى يىقىندا http://meripet.blogbus.com گە يېزىلغان تۆۋەندىكى بىر ئىنكاس بىلەن ئاخىرلاشتۇرىمەن:

"ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئەلەيكۇم ئەركىن سىدىق ئاكا: جەنۇبى شىنجاڭنىڭ خىلىۋەتتىكى بوستانلىق كەنتىدىن سىزگە ئوتلۇق سالام. يېڭى يىلىڭىزغا مۇبارەك بولسۇن. مەرىپەتپەرۋەر ئۇيغۇر ياشلىرىغا ۋاكالىتەن

تېنىگـــزگـه ســـالامەتلىك،
'ئائىلىگـــزگـه بەخـت تىلەيـمەن.
مەن سىزنىڭ يازمىلىرىڭىز ئارقىلىق
ســزنى تونۇغــان، يــازمىلىرىڭىزنى
ســـۆيۈپ ئوقۇيـــدىغان
ئىخلاسمەنلىرىڭىزنىڭ بىرى. مەن
ســزگـه خىلـــدىن بىرى خەت
يېزىــشنى ئويلىغــان بولسامـمۇ،
ئەرزىـمەس خەتلىرىم ئارقىلىــق
ســزنىڭ قىممەتلىـك ۋاقتىڭىزنــى
ئېلىپ قويۇشتىن ئەنسىرەپ سىزگە

خەت يازمىغان ئىدىم، ئەمما سىزنىڭ دىيارىمىزدا يولغا قويۇلۇۋاتقان "قوش تىللىق مائارىپ" توغرىسىدىكى ماقالىڭىزنى ئوقۇپ، ئىختىيارسىز سىزگە خەت يېزىشقا كىرىشتىم.
قوش تىللىق مائارىپنىڭ بىزگە ئېلىپ كېلىدىغان پۇرسەت ۋە خىرىسلىرى خېلىدىن بېرى مېنى ئويلاندۇرۇپ كەلگەن ئىدى. ئەمما باشقىلار قانداق ئويلىدى بۇنىسى

ماڭا نامەلۇم بولغانلىقتىن، بۇجەھەتتە چوڭقۇرراق پىكىر يۈرگۈزۈۋاتقانلار ئانچە كۆپ بولمىسا كېرەك دەپ ئويلىغان ئىدىم. سىزنىڭ يازمىلىرىڭىز ۋە ئۇنىڭغا يېزىلغان ئىنكاسلاردىن مىللىتىمىزنىڭ تەرەققىياتىغا، پەن-مەدەنىيەتكە ئۆزلۈكسىز كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلارنىڭ خېلىلا كۆپ ئىكەنلىكىنى بىلىپ،خېلى ئۇمىدكە تولدۇم. بىزدە "تاما-

تاما كۆل تولار" دېگەن گەپ بار. بىزدە مىللەتنىڭ تەرەققىياتى توغرىسىدا ئەتراپلىق پىكىر يۈرگۈزىدىغان ئۆتكۈر پىكىرلىك كىشىلىرىمىز قانچە كۆپەيسە مىللەتنىڭ تەرەققىياتىغا شۇنچە پايدىلىق. دىيارىمىزدىكى پۇل-مال، ھوقۇقنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان بىرقىسىم نان قېپىلارغا قارىغاندا مىللەتنىڭ تەرەققىياتىنى ئويلايدىغان ئۆتكۈر پىكىرلىك

كــــــشىلەرنىمىزنىڭ بولۇشــــــى مىللىتىمىزنىڭ بەختى.

مەن كىچىكىمدىن باشلاپ كىتاب ئوقۇشقا ئامراق بولغاچقا ئۆزۈم ياخشى كۆرگەن كىتابلارنى چاپىڭ قوندۇرماي ئەتىۋارلاپ ساقلاپ كەلگەن ئىدىم. مەقسەت مەن سۆيۈپ ئوقۇغان كىتابلارنى پەرزەنتلىرىمۇ سۆيۈپ ئوقۇسا، ماڭا ئەجدادىمنى تونۇتقان كىتابلاردىن پەرزەنتلىرىمۇ ئاتا-

بـــۇۋىلىرنى بىلۇۋالـــــسا، ئۆز
مەدەنىيىتىنـــــــى بىلۇۋالـــــسا،
پەرزەنتلىرىم ئۆز مىللىتىنىڭ پەن-
مەدەنىيىتىنـــى، تـــارىخنى قىــزغىن
سۆيىدىغان يارامىلىق كىشىلەردىن
بولۇپ چىقسا دېگەنـدىن ئىبارەت
ئىـدى. مـىڭ ئەپسۇس ،بـالام
مەكتەپ يېشىغا توشقاندىن كىيىن
بۇجەھەتتىكى ئەندىشەم كۆنسېرى
ئېشىپ باردى. بالام قوش تىل
باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇيدۇ.

گەرچە بۇ مەكتەپنىڭ
ۋىۋىسكىسىدا " قوش تىل مەكتەپ
" دەپ يېزىقلىق بولسىمۇ بارلىق
دەرسلەر خەنزۇتىلىدا
ئۆتۈلگەنلىكتىن ئادەتتىكى
كىشىلەر بۇ مەكتەپنى" خەنزۇ
مەكتەپ" دەپ ئاتايدۇ. شۇ
سەۋەبتىن بالامنىڭ ئۇيغۇرچە
ساۋاتىنى ئائىلىدە چىقىرىشقا
مەجبۇر بولدۇم، ئەمما مەكتەپتە
ئۇيغۇرچە يېزىق بىلەن ئۇچرىشىش

پۇرسىتى بولمىغاندىن كېيىن
ئۇيغۇرچە سۆز-ئاتالغۇلارنى
يېزىش،چۈشىنىشتە ۋە ئۇيغۇر
تىل-يېزىق سەۋىيىسىنى داۋاملىق
ئاشۇرۇشتا قىيىنچىلىق خېلى ئېغىر
بولىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن مەن
باللىرىمغا قىممەتلىك بۇيۇم
سۈپىتىدە مىراس قالدۇرۇپ
قويۇشنى ئويلىغان قىممەتلىك
كىتابلار "ئىز"، "ئويغانغان
زېمىن"، " ئانايۇرت"، "جاللات

خېنىم" ....قاتارلىق
نۇرغۇن كىتابلار مەندىن كىيىن
قالسا توپا بېسىپ، بىر بۇلۇڭدا
بويۇن قىسىپ تۇرۇپ قالارمۇ-
ھە؟! باللىرىم ، بىزنى دۇنياغا
تونۇتقان مەھمۇت قەشقىرى،
يۈسۈپ خاس ھاجىپ، لۇتپۇللا
مۇتەللىپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر،
ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇشۇكۈر
مۇھەممەت ئىمىن..........
قاتارلىق ئالىم، ئەدىبلىرىمىزنىڭ

ئۇسسىنى بىلمەيدىغان ۋە ئاتىيالمايدىغان (ھەتتا ئىغزى كەلمەيدىغان) بولۇپ چىقارمۇ-ھە؟! ئانا تىلدا مۇنتىزىم تەربىيلەنمىسە ئانا تىلدا يېزىلغان قىممەتلىك كىتابلارنى قانداقمۇ ئوقۇپ چۈشىنەلەر؟

مەن ئىلگىرى بالام چوڭ بولسا ياخشىراق خىزمەتكە ئورۇنلىشالارمۇ؟ دېگەننى ئويلايتتىم. ئەمدى بالام چوڭ

بولسا ماڭـا ۋە ئاتا-بوۋىسىغا ئوخشىماي قالارمۇ؟ دېگەننى ئويلايدىغان بولۇپ قالدىم. خەيرىيەت، ھەممىمىز ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ مىللەتنىڭ پەن-مەدەنىيەت ئىشلىرىنى قىزغىن سۆيىسەك، ئىزدەنسەك قانائەتلىنەرلىك جاۋابقا چوقۇم ئېرىشەلەيمىز. مىللىتىمىز ئۇچۇن ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ. سىزگە بەخت تىلەپ: ..."

تەھرىرلىگۈچى: مەرىپەت تورى http://www.meripet.org دىن ئۇيغۇر .

بۇ يازمىدا تىلغا ئېلىنغان شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىگە مۇناسىۋەتلىك تور ئادرېسلىرى تۆۋەندىكىچە:

1) "مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي ماقالىسى"

http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_20

2) دوكتور تۇۋ سكۇتناب-كەڭگېس خانىم (تۇۋە سكۇتنابب-كەڭگېس) :

http://www.neiu.edu/~duo/skutnabb.htm

3) بۇ يازمىنىڭ ئاپتورى تەۋسىيە قىلغان بىر ماقالىنىڭ ئادرېسى:

http://bbs.diyarim.com/read.php?tid=30697

4) ئاپتورنىڭ ئىلگىرىكى

يازملىرىغا قارىتا ئىنكاس يېزىلغان توربەتنىڭ ئادرېسى:

http://meripet.blogbus.com

2 ـ قىسىم

2009-يىلى 2-ئاينىڭ 15-كۈنى

(بۇ ماقالىنى ھېچ كىمدىن رۇخسەت سورىماي، مەنبەسىنى ئەسكەرتكەن ھالدا باشقا ھەر قانداق تور بەتلەردە ئېلان قىلسىڭىز بولۇۋېرىدۇ.)

ئىنكاس يېزىلغان كونا يېزىقتىكى تور بەتلىرىنىڭ بىر قانچىسى:

http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-60320.html

http://bbs.xabnam.com/read.php?tid-97066-fpage-2.html

http://bbs.diyarim.com/read.php?tid=35196&fpage=2

http://bbs.retim.cn/read.php?tid-27070.html

مەن ئۇشبۇ يازمامدا كەڭگىس خانىم قاتارلىق 4 نەپەر دۇنياغا تونۇلغان مۇتەخەسسىسلەر تەييارلاپ، 2008-يىلى 21-ئاپرېلدىن 2-مايغىچە ئېچىلغان برلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى (ب د ت) نىڭ "يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى 7-نۆۋەتلىك دائىمي سۆھبەت يىغىنى" دا دوكلات قىلىنغان 30 بەتلىك ئىنگلىزچە "مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي

ماقالىسى" نىڭ مەزمۇنىنى تونۇشتۇرۇشنى داۋاملاشتۇرىمەن. بۇ يازمىنىڭ 1-قىسمى تۆۋەندىكى تور بەتلىرىدە بار:

http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-54612-fpage-0-toread--page-2.html

1999-يىلى ب د ت ھەر يىلى 2-ئاينىڭ 21-كۈنىنى "خەلقئارالىق ئانا تىل كۈنى" قىلىپ بېكىتكەن بولۇپ، پۈتۈن

دۇنيا خەلقى 2000-يىلدىن باشلاپ بۇ كۈننى ھەر يىلى خاتىرلەپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ ھەقتە ئانا-تىلىم بلوگبۇس نىڭ تۇۋەندىكى تور بېتىدە بىر قىسىم ئۇچۇرلار بار ئىكەن:

http://anatilim.blogbus.com/logs/35011024.html

مەن ئوقۇرمەنلەردىن بۇ ئۇچۇرنى بىر قېتىم ئوقۇپ چىقىشنى تەشەببۇس قىلىمەن. شۇنداقلا

ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى يازغۇچى ۋە زىيالىيلارنىڭ ئاشۇ كۆڭۈلنى خاتىرلەش مۇناسىۋىتى بىلەن بىر ئاز ئىزدىنىپ، ئۆز بىلىملىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا تىلى ھەققىدە خەلققە پايدىلىق ماقالە ۋە باشقا ئەدەبىي ئەسەرلەرنى يېزىپ ئېلان قىلىشنى ئۈمىد قىلىمەن. مېنىڭچە ئۇيغۇرلار ھازىر مۇشۇنداق بىر پائالىيەتكە ئىنتايىن ئېھتىياجلىق.

يېقىندىن بۇيان مېنىڭ كۆڭلۈمنى ئىنتايىن تىت-تىتچىلىق ئىچىدە ئۆرتىۋېتىۋاتىدۇ. بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب، مەن ئانا تىلىنىڭ يەرلىك مىللەت مائارىپىدىكى رولى ھەققىدە يېڭى ماتېرىياللارنى كۆرگەنسېرى، ئانا تىل مەسىلىسىدە ھازىر ئۇيغۇرلار دۇچ كېلىۋاتقان ئەھۋالنىڭ نەقەدەر يامانلىقىنى، نەقەدەر خەتەرلىكلىكىنى بارغانسېرى

چوڭقۇرلاپ ھېس قىلىۋاتىمەن. مەن مۇشۇ خىلدىكى يازمىلارنى تېز-تېز تەييارلاپ تورغا يوللاشنى ئارزۇ قىلىۋاتقان بولسامۇ، بۇ يىل كىرگەندىن بۇيان خىزمىتىم باشقىچە جىددىي ھالەتكە كىرىپ قېلىپ، بۇ ماقالىلەرنى تېز-تېز تەييارلاشقا ۋاقىت چىقىرىشتا قىينىلىپ قېلىۋاتىمەن. نۇرغۇن تورداشلار ئۆز ئىنكاسلىرىدا "بىز قانداق قىلىشىمىز كېرەك" دەپ

سوراپتۇ. مەن بۇ سوئالغا ئالدىنقى يازمىلىرىمدا ئازراق جاۋاب بەردىم. يەنى ئۇيغۇرلار يەھۇدىيلارنىڭ يولىنى تۇتۇپ، ئۆزى دۆچ كېلىۋاتقان بۇ بىر كەسكىن مەسىلىنى قانۇنىي ۋاستىلار ئارقىلىق ھەل قىلىشقا ئۇرۇنۇپ بېقىشى كېرەك. بۇنىڭ ئۆچۈن ئىشنى ئالدى بىلەن ئاللىقاچان يېزىلىپ ۋە ماقۇللىنىپ بولغان، ئەمما ئىجرا قىلىنمايۋاتقان

قانۇنلارنى ئەجرا قىلدۇرۇشتىن باشلاش كېرەك. ئاندىن ناچار، ئۇيغۇرلار ئۆچۈن پايدىسىز قانۇن - بەلگىلىمىلەرنى ئەڭ يۇقىرى بالداقتىن باشلاپ ئۆزگەرتىش يولىدا ئىش ئېلىپ بېرىش كېرەك. پۈتۈن بىر مىللەتنىڭ ئالدىغا قويۇلغان بىر مەسىلىنى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا ئايرىم - ئايرىم ئىش ئېلىپ بېرىشى بىلەن ھەل قىلىپ بولغىلى بولمايدۇ.

چوقـۇم كـۆچنى بىرلەشـتۇرۇپ، قانۇنىي يوللار بىلەن بىر تۇتاش ئىش ئېلىپ بېرىش كېرەك. مەن يــۇقىرىقى ســوالنىڭ باشــقا جاۋابلىرىنى تېپىش ھەققىدە بۇنىڭـدىن كېيىنمـۇ داۋاملـق ئويلىنىمەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇيغۇر دىيارى ۋە چەت ئەلدىكى باشـقا بـارلىق قېرىنداشـلارنىڭمۇ، بولۇپمـۇ باشـقا بـارلىق بىلىم ئەھلىلىرىنىڭمـۇ بـۇ جەھەتـتە

قاتتىق ئىزدىنىپ بېقىشنى ئۈمىد قىلىمەن. ئۇيغۇر بىلىم ئەھلىلىرى ئۆچۈن "بىلىمنىڭ زاكىتىنى بېرىش" روھىنى تىكلەش ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇش پەيتى ھازىر تولۇق يېتىپ كەلدى. يەنە ئۇخلاپ يېتىۋەرمەيلى. يەنە قاراپ ئولتۇرۇۋەرمەيلى. ئۇيغۇر ئەمەل ئەھلىلىرىدىنمۇ ئۆزىنىڭ تارىخىي مەسئۇلىيىتىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، ئۆزىنىڭ مەمۇرىي ۋە

مىللىي بۇرچىنى ئادا قىلىپ، ئۇيغۇر تىلى ۋە مەدەنىيىتىگە ئىگە بولۇشنى ئۈمىد قىلىمەن. ھازىر ئۇيغۇر خەلقى ئالدىدا قويۇلغان رەسىم بۇنىڭدىن كېيىن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ خەنزۇ تىلى ساۋاتىنى چىقىرىپ، شۇ ئارقىلىق ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ئۇيغۇر مىللىتىنى قۇدرەت تاپقۇزۇش. لېكىن بۇ

يەنىلا بىر پارچە رەسىم، بىر دانە گۈزەل ئارزۇ. مەن كۆرگەن ئىلمىي ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇرلار ھازىر ئۆز دىيارىدا يولغا قويۇلۇۋاتقان مائارىپ تۈزۈمگە تايىنىپ تۇرۇپ يۇقىرىقىدەك ئارزۇنى ئەمەلگە ئاشۇرالمايدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئەگەر ھازىرقىدەك "قوش تىللىق مائارىپ تۈزۈمى" داۋاملىق يولغا قويۇلۇۋەرسە، ئۇيغۇرلارنىڭ

ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئورنى تېخىمۇ تۆۋەنلەپ كېتىپ، ئۇيغۇرلار يېرىم قۇللۇق ئورنىغا چۈشۈپ قېلىشى مۇمكىن. ئۇنىڭدىنمۇ يامان يېرى، ئۇيغۇرلار تىل ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە پۈتۈنلەي ئاسسىمىلياتسىيە بولۇپ كېتىشى مۇمكىن. بۇنىڭدىن 60 يىل ئىلگىرى جۇڭگودا 56 مىللەت بار ئىدى. ھازىر ئۇنىڭدىن قانچىسى قالدى؟ قالغانلارغا نېمە

بولدى؟ بولسا جىمجىت ئولتۇرۇپ
تۇرۇپ، كۆزنگىزنى يۇمۇپ تۇرۇپ،
بۇ مەسىلىلەر ئۈستىدە بىر
ئويلىنىپ بېقىڭ. ھازىر مېڭىۋاتقان
يولىڭىز سىزنى قانداق بىر
ئاقىۋەتكە، قانداق بىر تەقدىرگە
ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر
قىلىپ بېقىڭ. ئۇشبۇ يازمىدا
يۇقىرىقى نۇقتىلار ھەققىدە بىر
قىسىم مۇھىم ئىلمىي نەزەرىيىلەر
بايان قىلىنغان بولۇپ، مەن

ئۇيغۇرنىڭ كەلگۈسىگە كۆڭۈل بۆلىدىغان ھەر بىر قېرىنداشىمىزدىن بۇ يازمىنى بىر قېتىم ئەستايىدىل ئوقۇپ چىقىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئۇيغۇر دىيارىدىكى بىر قىسىم ئاتا-ئانىلار ھازىر بارلىقىنى ئىشقا سېلىپ، باشقىلار بىلەن قاتتىق رىقابەتلىشىپ تۇرۇپ، بەس-بەس بىلەن كىچىك باللىرىنى ئىچكىرىدىكى ئۆلكىلەردە ئوقۇشقا

ماڭدۇرۇۋاتىدۇ. ئەگەر سىز
ئاشۇنداق ئاتا-ئانىنىڭ بىرسى
بولسىڭىز، بالىڭىز كېلەر قېتىم
سىزنى يوقلاپ قايتىپ كەلگەندە،
ئۇنىڭ بىلەن ئوبدان پاراڭلىشىپ،
ئۇنىڭ روھىي جەھەتتە قانداق
ئەھۋاللارغا دۇچ كېلىۋاتقانلىقىنى،
ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىدا قانداق
ئۆزگىرىشلەر بولۇۋاتقانلىقىنى
ئىنچىكىلەپ سوراپ بېقىڭ. مەن بۇ
گەپنى ھازىر ئېچكىرىدە

ئوقۇۋاتقان بىر قىسىم ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلاردىن كەلگەن خەتلەرگە ئاساسەن دەۋاتىمەن. بۇنداق يولنى تاللىغان ئاتا-ئانىلارنىڭ مەقسىتى پەقەت بىرلا. ئۇ بولسىمۇ بالىسىنى تېخىمۇ ياخشىراق جان بېقىش پۇرسىتىگە ئېرىشتۈرۈش، بالىسىنى بەختلىك قىلىش. لېكىن قىلغان ئىشىڭىزنىڭ ئاقىۋىتى بالىڭىزنىڭ نەزىرىدە ئۆزگە زىيانكەشلىك قىلىش بولۇپ

قالمسۇن. ئىنسانلارغا خۇشاللىق، قاناەتچانلىق ۋە بەختلىك ئېلىپ كېلەلەيدىغان ئىشلار ئىنتايىن كوپ. سىزگە بەختلىك بولۇپ تۇيۇلغان بىر ئىشنىڭ باشقىلارغىمۇ شۇنداق بولۇپ تۇيۇلۇشى ناتايىن. بىر ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئورنىنىڭ قانچىلىك يۇقىرى بۆلىشىدىن قەتئىي نەزەر، ئەگەر ئۇ بىر ۋىجدانلىق ۋە غۇرۇرلۇق ئادەم بولىدىكەن، ئۇ

ئۆزى ئۆچۈن ئەڭ سۆيۈملۈك بولغان، ئۆزى ئەڭ قەدىرلەيدىغان بىر نەرسىدىن ئايرىلغاندا، ئۆزىنى داۋاملىق تۇردە بەختلىك دەپ ھېسابلىيالمايدۇ. ئۆزىدە داۋاملىق تۇردە بەختلىك تۇيغۇسى بولمايدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ھەر بىر ئادەمنىڭ تەقدىرى پۈتۈن مىللەتنىڭ تەقدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان بولىدۇ. ئۇشبۇ يازمىدا

ئۆز ئائىلىسىدىن، ئۆزىنىڭ مىللىي جەمئىيەتتىن ئايرىلىپ ئوقۇيدىغان باللار دۇچ كېلىدىغان بىر قىسىم يامان ئاقىۋەتلەر بايان قىلىنىدۇ. ئەگەر سىز ئاشۇنداق بىر بالىنىڭ ئاتا-ئانىسى بولسىڭىز، بۇ يازمىنى چوقۇم بىر قېتىم ئوقۇپ بېقىڭ.

مىللەتنىڭ ھالى ياخشىلىنىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ ھەر بىر ئەزاسىنىڭ ھالى مەڭگۈ ياخشىلانمايدۇ. شۇڭا

ئۆز ئائىلىسىنىڭ ھالىنى ياخشىلاش ئۈچۈن يول تاللىغاندا، مىللەتنىڭ ھالىنى ياخشىلاش ئۈچۈن بىر يول تېپىشنىڭ ئۈنىڭدىنمۇ مۇھىم، ھەتتا ئەڭ مۇھىم ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇلۇپ قالماسلىق كېرەك. مانا بۇ يەھۇدىيلار يەكۈنلەپ چىققان تەجرىبە-ساۋاقلارنىڭ بىرسى. مەن يېقىندا ئۆزگە «تارىم722» دەپ تەخەللۇس قويىۋالغان بىر ئۇكىمىزنىڭ «قوپە ئىشەك،

ئويغان، قۇياش كۆتۈرۈلدى" دېگەن ماقۇرۇلۇق بىر يازمىسنى ئوقۇپ چىقتىم. ئۇنىڭدا ئىلگىرى سۈرۈلگەن ئىدىيلەر ۋە ئوتتۇرىغا قويۇلغان چاقىرىقلار ناھايىتى ئەھمىيەتلىك ئىكەن. ئۇيغۇرلارنىڭ نۆۋەتتىكى ئەھۋالىغا ناھايىتى ماس كېلىدىكەن. مەن ئوقۇرمەنلەرگە ئۇ يازمىنى بىر قېتىم ئوقۇپ بېقىشنى تەشەببۇس قىلىمەن. ئۇ يازمىنىڭ بىلىكتىكى

تور بەت ئادرېسى:
http://www.bilik.cn/bbs/viewthread.php?tid=21148
مەن ئەمدى بۇ يازمىنىڭ رەسمىي مەزمۇنىنى باشلايمەن.

2. ھۆكۈمران تىلدا ئېلىپ بېرىلىدىغان مائارىپنىڭ ماھىيىتى ۋە تەسىرى_____ئىجتىمائىي ۋە تەلىم-تەربىيە جەھەتتىكى كۆرگەن- بىلگەنلىرىمىز

(1) تىلنىڭ مۇھىملىقى

بىز (ئەسلىدىكى ماقالىنىڭ 4 ئاپتورىنى دېمەكچى) ماقالىمىزنىڭ بۇ قىسمىنى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆز ئانا تىلى، مەدەنىيىتى، مىللىي كىملىكى ۋە

مىللىتىنىڭ يوقىتىلغىنىنى قانداق چۈشەنگەنلىكى، ھەمدە جىسمانىي جەھەتتىكى يوقىلىش بىلەن تىل ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى يوقىلىشنى قانداق چۈشەنگەنلىكى توغرىسىدىكى بىر قانچە مىسالدىن باشلايمىز.

كانادا ئونتارىو ئۆلكىسى زەھەرسىزلەندۈرۈش مەركىزى (ئىنگلىزچە " detoxification center") نىڭ دىرېكتورى

"راندي چوۋنچىللور" (Randy Councillor) ئۆزىنىڭ "زېمىنىنىڭ ئاۋازى بىزنىڭ تىلىمىزدا" دېگەن ئىلمىي ماقالىسىدە مۇنداق دەيدۇ: "بىزنىڭ تىلىمىز يوقاپ كېتىۋاتىدۇ. مانا بۇ ناچارلىششىنىڭ بىرىنچى ئالامىتى. بىزنىڭ مىللىي ھاياتىمىز مۇنداق تۆت ئېلېمېنتنىڭ ئاساسىدا مەۋجۇت بولۇشى كېرەك: ئەنئەنە،

مەدەنىيەت، قىممەت كۆز-قارىشى، ۋە تىل. ئەگەر سىز بۇ تۆت ئاساسىنىڭ بىرسىنى يوقىتىپ قويسىڭىز، بىزنىڭ مىللىي ھاياتىمىز چۇۋۇلۇشقا باشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىز مۇشۇنداق چۇۋۇلۇشنىڭ ئالامىتى بولغان ھاراقكەشلىك ۋە باشقا ناچار ئەھۋالىلارغا دۇچ كېلىمىز."

بىز قانۇنىي جەھەتتە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈشتىن بۇرۇن، كىمەيتمە

مائارپتا زورلۇق كۆچى ئىشلىتىش ئۇسۇللىرى، ھەمدە ئاشۇنداق قىلىشتىن كېلىپ چىقىدىغان ئوقۇ-ئوقۇتۇش ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق جەھەتتىكى يامان ئاقىۋەتلەر ئۇستىدە توختىلىپ ئۆتىمىز. كېيىنچە مائارىپ دېگىنىمىز، باللارغا ئۇلارنىڭ ئانا تىلىنى ئۆگەتمەي، ئۇنىڭ ئورنىغا ھۆكۈمدار تىلىنى ئۆگىتىش، شۇ ئارقىلىق باللارنىڭ

ئانا تىلنى ئۆلارنىڭ تىل بىلمى ئىچىدىن چىقىرۋېتىشكە قارىتىلغان. بۇ بىر ئاسمىلاتسىيىچىلىك بولۇپ، ئۇنداق قىلىش بىۋاستە تەن زەخىملىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. شۇنداقلا ناھايىتى ئېغىر روھىي زەخىملەرنى، ۋە ناھايىتى ئېغىر پسىخولوگىيىلىك، تىل، چۈشىنىش، ئەستە قالدۇرۇش، ھۆكۈم قىلىش، خۇلاسە چىقىرىش، ۋە ئاساسلاش

(ياكى سەۋەبنى تىپش) ئىقتىدارلىرى (ئىنگلىزچە "cognitive ability") جەھەتتىكى، ھەمدە ناھايىتى ئېغىر مائارىپ، تەن-سالامەتلىك بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي زەخمىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنداق زەخمىلەر مەڭگۈلۈك بولىدۇ: يەرلىك مىللەت خەلقلىرى بۇنداق زەخمىلەرنىڭ تەسىرىدىن بىر ئۆمۈر

خالى بولالمايدۇ.

(2) يەرلىك مىللەت مائارىپىدا قوللىنىلىدىغان زوراۋانلىق كۆچلەر: "تاياق"، "سەۋزە" ۋە "ئىدىيە"

جەمئىيەتشۇناسلىق ۋە مائارىپشۇناسلىق نۇقتىسىدا تۇرۇپ، بىز تىنچلىق تەتقىقاتچىسى "جوھان گالتۇڭ" (Johan Galtung) 1980-يىلى ئوتتۇرىغا قويغان زوراۋانلىق كۈچىنىڭ مۇنداق 3 خىل شەكلىنى

تەسۋىرلەيمىز: ھۆكۈمدارلار بىر ئورتاق مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن "تاياق"، "سەۋزە" ۋە "ئىدىيە" دىن ئىبارەت 3 خىل كۈچتىن پايدىلىنىدۇ.

"تاياق" ئىشلىتىشنىڭ مىسالللىرىدىن مۇنداقلىرى بار: جىسمانىي زوراۋانلىق كۈچى ئىشلىتىش ئارقىلىق بالىلارنى ئاتا-ئانىسىدىن ئايرىپ ئەكېتىش، بالىلارغا ئۆز ئانا-تىلىنى

ئىشلەتكەنلىكى سەۋەبى بىلەن تەن جازاسى بېرىش، ياكى ئۇلارغا تاماق بەرمەسلىك.

1851-1920- يىلىدىن يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا، نورۋېگىيىدىكى ئوقۇتقۇچىلار سائامى ۋە كۈەن مىللەتتىن بولغان بالىلارغا نورۋېگىيە تىلى ئۆگىتىشتە ياخشى نەتىجە قازانغان بولسا، ئۇلارغا مۇكاپات تەرىقىسىدە قوشۇمچە مائاش

بېرىلگەن. شۇنداقلا، ئەگەر كەمبەغەل باللار ۋە ئاتا-ئانىلار ئۆز ئانا تىلىنى تاشلىۋېتىش بەدىلىگە نورۋېگىيە تىلىنى ئۆگىنىش ۋە ئىشلىتىشكە نىسبەتەن ئاكتىپ پوزىتسىيە تۇتقان بولسا، ئۇلار تاماق ۋە كىيىم-كېچەك مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. بۇ خىل ئۇسۇل "سەۋزە" ئىشلىتىش، دەپ ئاتالغان.

"ئىدىيە" دىن پايدىلىنىش

مەسلىسى ئۇستىدە مۇشۇ ماقالىنىڭ 3-قىسمىدا ئايرىم توختىلىمىز.

ئۆز تىلى، مەدەنىيىتى ۋە مىللىي ئۆزلۈكىدىن پسىخولوگىيە جەھەتتىن ئايرىلىش، ھەممىدە باشقا بىر تىل، مەدەنىيەت ۋە كىملىكتىكى ئادەمگە ئايلىنىش كۆپىنچە ئەھۋالدا ئۆز مىللىتىدىن جىسمانىي جەھەتتە ئايرىلىش نەتىجىسىدە ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. بىر

دۆلەت هاكمىيىتىنىڭ مەكتەپتە يېتىپ-قوپۇپ ئوقۇيدىغان مەكتەپ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئورۇنلارنى مەجبۇرى يولغا قويۇشى، يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى ئۆز ئويىدىن ۋە ئۆز جەمئىيىتىدىن ئايرىۋېتىش، ئۆز ئويى بىلەن ئۆز جەمئىيىتىدىن ناھايىتى يىراقتىكى ئورۇنغا يۆتكىۋېتىش، بەزىدە ھەتتا ھۆكۈمران مىللەت جەمئىيىتىدىكى

ئاللىلەردە تۇرغۇزۇشنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. "غەرق قىلىپ ئۆگىتىش تـــۇزۇمى" (ئىنگلــــــزچە " submersion education") دىكــى بالىلارنىــڭ دەم ئېلىش كۇنلىرى ۋە ئوقۇش ئاخىرلاشقاندا ئۆز جەمئىيــتىگە جـسمانىي جەھەتــتىن قايتىــپ كېلىــشىگە كۆپىنچە ئەھۋالدا يول قويۇلـدى. لېكىن، ھۆكۇمەت بۇنداق ئىشلارغا شەرتلىك يول قويىدىغان، بەزىدە

بولسا بۇنداق ئىشلارنى مەڭگۈ چەكلەيدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. بالىلارنى ئۆز ئاتا-ئانىسىنىڭ تەسىرىدىن ئايرىۋېتىشكە ئۇرۇنىدىغان ئىشلار تېخى ئاخىرلاشقىنى يوق-بۇ جەھەتتىكى ھازىرمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان مىساللار ئىنتايىن كوپ.

(3) "غەرق قىلىپ ئۆگىتىش تۈزۈمى" نىڭ مائارىپشۇناسلىق،

جەمئىيەتشۇناسلىق، جىسمانىي ۋە پسىخولوگىيىلىك جەھەتلەردىكى يامان ئاقىۋەتلىرى

ئەركىن سىدىقنىڭ ئىزاھاتى:

" غەرق قىلىپ ئۆگىتىش تۈزۈمى" مۇنداق بولىدۇ: مەكتەپ يېشىدىن بۇرۇن باشقا بىر مىللەت رايونىغا كۆچۈپ بارغان بالىلار ئاشۇ يات مىللەت بالىلىرىغا قوشۇلۇپ ئوقۇيدىغان بولۇپ، بۇ بالىلارغا يات مىللەت تىلىدىن ئايرىم

دەرس بېرىلمەيدۇ. (ئىزاھات تامام)

جىسمانىي جەھەتتىكى ئايرىۋېتىش ۋە باشقا ئاسمىلاتسىيىچىلىك "تاياق" لىرىنى ئىشلىتىشنىڭ پسىخولوگىيە، چۈشىنىش، ئەستە قالدۇرۇش، ھۆكۈم قىلىش، خۇلاسە چىقىرىش، ۋە ئاساسلاش ئىقتىدارلىرى جەھەتتە، ھەمدە تىل ۋە مائارىپ جەھەتتە ئىنتايىن زىيانلىق

تەسرى بار بولۇپ، بىر مىللەتنىڭ تىل ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ۋەيرانچىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. تۆۋەندە بىز مۇنداق بىر قانچە نۇقتىلار ھەققىدىكى مەسىلىلەرنى تەسۋىرلەپ ئۆتىمىز:

[1] كىمەيتىمە مائارىپتىن كېلىپ چىققان ئۇقۇ-ئوقۇتۇش نەتىجىسى جەھەتتىكى يامان ئاقىۋەتلەر.

[2] جەمئىيەت، ئىقتىساد ۋە باشقا ئىجتىمائىي يامان

ئاقىۋەتلەر، مەسىلەن، يەرلىك مىللەتتىكى يۇقىرى نىسبەتلىك ئىشسىزلىق، تۆۋەن كىرىم، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئورنىنىڭ تۆۋەنلىشى، مىللىي خاسلىقتىن ياتلىشىشى ۋە روھىي كېسەللىككە گىرىپتار بولۇشى.

[3] يۇقىرىقى ئىككىنچى ئاقىۋەتتىن كېلىپ چىققان يامان جىسمانىي ئاقىۋەتلەر، مەسىلەن، ھاراقكەشلىك، زىناخورلۇق، ئۆزىنى

ئۆلتۇرۇۋېلىش، زوراۋانلىق كۆچى ئىشلىتىشتىن كېلىپ چىققان ئادەم ئۆلتۈرۈش، ۋە باشقىلار.

[4] يامان پسىخولوگىيىلىك ئاقىۋەتلەر، بولۇپمۇ مەكتەپتە يېتىپ-قوپۇپ ئوقۇيدىغان مەكتەپلەردە يۈز بەرگەن ئېچىنىشلىق ئەھۋاللار.

ئەركىن سىدىقنىڭ ئىزاھاتى:

ئۇيغۇر جەمئىيىتى ۋە ئۇيغۇر ھاياتىدا يۇقىرىقى بىر قانچە

جەھەتلەردە يۈز بەرگەن ۋە يۈز بېرىۋاتقان مەسىلىلەر ئىنتايىن كۆپ. شۇڭلاشقا، ۋاقىت ۋە ماقالىنىڭ ھەجمىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئەسلىدىكى ماقالىدا بېرىلگەن مەسىلىلەرنى بۇ يەردە تەپسىلىي بايان قىلمايمەن. (بۇ ئىزاھات تامام)

نۇرغۇن باللار كوندۇزلۇك مەكتەپلەر ۋە مەكتەپتە يېتىپ-قوپۇپ ئوقۇيدىغان (ياكى

ياتاقلىق) مەكتەپلەردىكى ئوقۇ-
ئوقۇتۇش جەريانىدا ياكى
ئاشۇنداق ئوقۇ-ئوقۇتۇشنىڭ
سەۋەبى بىلەن ئۆز ئانا تىلىنىڭ بىر
قىسمىنى ياكى ھەممىسىنى
يوقىتىپ قويىدۇ. بۇنداق ئىشلار
بەزىدە بىر ئەۋلاد دەۋرى ئىچىدىلا
يۈز بېرىدۇ. بۇ جەھەتتە دۇنيادا
مىڭلىغان مىساللار بار. بۇ يەردىكى
مەسىلە باللار ئوقۇغان مەكتەپنىڭ
قانداق مەكتەپ ئىكەنلىكىدە

ئەمەس. بۇ يەردىكى ئاساسلىق مەسىلە مەكتەپنىڭ ئوقۇ-ئوقۇتۇش نشانى باللارغا ئانا تىل ئاساسدا باشقا تىلنمۇ ئۆگىتىشمۇ ياكى ئانا تىلنى ئۇلارنىڭ تىل ئىقتىدارى قاتاردىن كېمەيتىشمۇ، دېگەن نۇقتىدا. باللارنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى ساقلاش ۋە مۇستەھكەم تەرەققىي قىلدۇرۇشنى بىر ئىنىق نىشان قىلغان ئاساستا ئۇلارنى يۇقرى سەۋىيلىك قوش تىللىق

كىشىلەردىن قىلىپ تەربىيىلەپ چىقىش-چىقماسلىقتا. لېكىن، ئاسمىلاتسىيىچىلىك كىمەيتمە مائارىپ تۈزۈمى ھازىرغىچە ۋە ھازىرمۇ يەرلىك ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەردىن كېلىپ چىققان گاس ۋە قۇلىقى ياخشى ئاڭلىمايدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئۇسۇلى بولۇپ تۇرماقتا. ئەنئەنىۋى مەكتەپلەر، ھەمدە باللار باشلانغۇچنى ئۆز

ئانا تىلدا باشلاپ، ھۆكۈمران تىلدىكى سەۋىيىسى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەندە ئاشۇ ھۆكۈمران تىل سىنىپىغا يۆتكىلىدىغان "ئۆتكۈنچى ئوقۇتۇش پروگراممىسى" نى يولغا قويغان مەكتەپلەردىمۇ يەرلىك مىللەت باللىرىنىڭ ئۆز ئانا تىلىدىكى سەۋىيىسى ئىنتايىن ناچار ھالەتتە تۇرماقتا. شۇڭلاشقا ئۇلار ئانا تىلنى ئۆز ئۆيىدە ئىشلىتەلمەيدۇ،

ياكى بولمسا ئانا تىلنى ئۆزىنىڭ
باللىرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرەلمەيدۇ.
مائارىپ تۈزۈمى كەلتۈرۈپ
چىقارغان تىل جەھەتتىكى
ئاسمىلاتسىيىچىلىك دېگىنىمىز،
مۇشۇنداق ئاسمىلاتسىيىگە
ئۇچرىغان كىشلەرنىڭ باللىرى
ياكى نەۋرىلىرى ئانا تىلنى
ئۆگەنمەيدۇ، دېگەننى كۆرستىدۇ.
بۇنداق كىشلەر تىل جەھەتتە
باشقا بىر مىللەتكە مەجبۇرى

ئۆزگەرتلىدۇ.
كېمەيتمە ھۆكۈمران تىلدىكى ئۇقۇ-ئوقۇتۇشنى ئۆز بەشىدىن ئۆتكۈزگەن يەرلىك باللار بىلىم ئېلىش ۋە باشقا روھىي جەھەتتىلەردە ناھايىتى ئېغىر زىيانلارغا ئۇچرىدى. بۇنداق زىيانلارنى كەلتۈرۈپ چىقارغان نەرسە دەل ئاشۇنداق مائارىپ تۈزۈمىنىڭ ئۆزىدۇر. يەرلىك باللار كۆپىنچە ئەھۋالدا مەكتەپ ئىچى

ۋە سرتىدا كەڭ دائىرىدىكى ناچار مۇئامىلىگە دۇچ كېلىدۇ. مائارىپسىزلىق، تىلسىزلىق، پسىخولوگىيە ۋە جەمئىيەتسىزلىق ساھەلىرىدە ئۈلۈپ بېرىلغان تەتقىقاتلار بۇ نۇقتىنى كۈچلۈك دەرىجىدە ئىسپاتلىدى. ماففى تەھرىرلىگەن 2001-يىلىدىكى بىر كىتابتىكى نۇرغۇن ماقالىلەردە كۆرسىتىلىشىچە، تىلنىڭ

يوقىلىشىغا سەۋەبچى بولغان بىر نەرسە كۆچمەن بولۇش، يەنە بىر نەرسە بولسا مەكتەپتىكى ئوقۇ-ئوقۇتۇشتىن ئىبارەت. تسۆى بىلەن تولللەفسون تەھرىرلىگەن 2004-يىلدىكى بىر كىتابتا پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا ئېلىپ بېرىلغان ئىلمىي تەتقىقاتلار ئاساسىدا مۇنداق بىر يەكۈن خۇلاسىلەپ چىقىلغان: بىر يات تىلدىكى ئاساسىي ئىپادىلەرنى تېخى تولۇق ئۆگىنىپ

بولالمىغان بالىلارغا ئاشۇ يات تىلدا دەرس ئۆتۈلسە، يالغۇز بۇ بالىلارنىڭ ئوقۇش نەتىجىسى بىلەن چۇشىنىش، ئەستە قالدۇرۇش، ھۆكۈم قىلىش، خۇلاسە چىقىرىش، ۋە ئاساسلاش ئىقتىدارلىرىنىڭ تولۇق يېتىلىشىگە دەخلى يېتىپلا قالماي، ئۇلارنىڭ ئۆز-ئۆزىگە بولغان تونۇشى، غۇرۇرى، روھىي جەھەتتىكى تىنچلىقى ۋە ئوقۇ-ئوقۇتۇش جەريانىغا ئۇنۇملۇك

قاتنىشىش قابىلىيىتىگمۇ دەخلى يېتىدۇ.

نۇرغۇن تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن شۇ نەرسە ئېنىقلا بولدىكى، قوش تىللىق بالىلارنىڭ ئاكادېمىيىلىك مۇۋەپپەقىيىتىنى ئالدىن مۆلچەرلەشتە، باشقا ھەر قانداق ئامىللارغا قارىغاندا، ئۇلارنىڭ دەسلەپتە دەرسلەر ئۆز ئانا تىلىدا ئوتىلىدىغان مەكتەپتە قانچە

ئۇزۇن ئوقۇغانلىقى ئەڭ مۇھىم رول ئوينايدۇ. بۇ ئامىل يەرلىك مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئورنىدىمۇ مۇھىم بولۇپ، ھۆكۈمران قىلىنغان ياكى ئېزىلگەن يەرلىك مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئىستىقبالىنىڭ قانداق بولۇشىدا ئىنتايىن ھالقىلىق رول ئوينايدۇ. ھازىر ئەڭ ناچار مائارىپ نەتىجىسى "غەرق قىلىپ ئۆگىتىش پروگراممىسى" دا

ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا كۆرۈلۈۋاتقان بولۇپ، بۇنداق ئوقۇغۇچىلارغا ئانا تىل يا زادىلا ئۆتۈلمەيدۇ، ياكى بولمىسا ئانا تىل پەقەت بىر قوشۇمچە دەرس تەرىقىسىدە ئازراقلا ئۆتىلىدۇ. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان مائارىپ مىنىستىرى ئورۇنلاشتۇرغان بىر ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىسىگە ئاساسلانغاندا، پەقەت خۇكۇمران تىلدىلا ئېلىپ بېرىلىدىغان "غەرق

قلىپ ئۆگىتىش تۈزۈمى" ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچۈن ئۈنۈمى ئەڭ تۆۋەن بولغان ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ئىكەن. توماس (Thomas) بىلەن كوللىر (Collier) 2002-يىلى 210000 نەپەر ئىسپانىيچە-ئىنگلىزچە قوش تىللىق ئوقۇغۇچىلىرى ئۈستىدىن ئېلىپ بارغان كەڭ- كۆلەملىك ئىلمىي تەتقىقاتىدىن مۇنداق بىر يەكۈن

چىقارغان: بىر يات تىل مەكتىپىدە ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش نەتىجىسىنىڭ قانداق بولۇشىنى ئۇلارنىڭ دەسلەپتە دەرسلەر ئۆز ئانا تىلىدا ئوتىلىدىغان مەكتەپتە قانچە ئۇزاق ئوقۇغانلىقى بەلگىلەيدۇ. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، يەرلىك مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مائارىپتا مەغلۇپ بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئەڭ مۇھىم سەۋەب

"غەرق قىلىپ ئۆگىتىش تۈزۈمى" دىن ئىبارەت.

يەرلىك مىللەت خەلقلىرى توغرىسىدىكى نۇرغۇن ستاتىستىكىلار شۇنى كۆرسىتىدۇكى، ئۇلار ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە ناھايىتى تۆۋەن ئورۇنغا چۈشۈرۈلگەن. ئۇلارنىڭ بۇنداق ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىشىنى كۆپلىگەن تارىخىي، جۇغراپىيىلىك، ئىجتىمائىي،

سياسىي، مەدەنىي، تىل ۋە
مائارىپ جەھەتتىكى ئامىللار
كەلتۈرۈپ چىقارغان بولسىمۇ،
كۆپىنچە ئەھۋالدا ئۆتمۈشتىكى
ياكى ھازىرقى مۇستەملىكچىلىككە
ئۇچراش بىلەن مۇناسىۋەتلىك
بولىسىمۇ، يەرلىك مىللەت
خەلقلىرىنىڭ بۇگۈن ئاشۇنداق
تۆۋەن ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي
ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىشىدا
بارغانسېرى مۇھىم رول ئويناۋاتقان

نەرسە يولغا قويۇلغان مائارىپ تۈزۈمى، بولۇپمۇ كېمەيتمە مائارىپ تۈزۈمى، يەنى ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىلنى يەرلىك مىللەت مائارىپىدىكى ئوقۇ-ئوقۇتۇش تىلى قىلىپ ئىشلىتىش بولۇۋاتىدۇ.

پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا، ھازىر يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق مىللەت باللىرى ئېغىر تەن جازاسىغا ئۇچراۋاتقان، تامغى كەمچىل بولۇۋاتقان، جىنسىي

جەھەتتىن خارلىنىۋاتقان ۋە
شۇنىڭغا ئوخشاش باشقا ناچار
مۇامىلىلەرگە ئۇچراۋاتقان مىساللار
ئىنتايىن كۆپ. ناچار مائارىپ
تۈزۈمى سەۋەبىدىن ئىقتىسادىي
ئورۇنىنىڭ ئىنتايىن تۆۋەنلەپ
كېتىشى يەرلىك مىللەت بالىلىرىدا
تەن-سالامەتلىك جەھەتتىكى
ئېغىر جىسمانىي زەخىملەرنىمۇ
كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. مەسىلەن،
بوۋاقلارنىڭ ئۆلۈم نىسبىتىدىن

بوۋاقلارنىڭ ئەي بولۇش
نىسبىتىنىڭ تۆۋەن بولۇشى،
ئوزۇقلۇقنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى،
خەتەرلىك ئىشلارغا سېلىنىشى،
ئىشسىزلىق، بالا ئىشچىلىقى، ناچار
ئۆي شارائىتى ۋە ناچار داۋالىنىش
ئەھۋالى قاتارلىقلار. ئېغىر
دەرىجىدىكى جىسمانىي
زەخىملىنىشلەردىن يەنە
مۇنداقلىرى بار: ھاراقكەشلىكتىن
كېلىپ چىققان سالامەتلىك ۋە

باشقا بەدەن مەسىلىلىرى، ئۇي ئىچىدە ئاياللارنى ۋە باللارنى خارلاش، زىناخورلۇق، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش ۋە جىنايى ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارنىڭ نىسبىتىنىڭ يۇقىرى بولۇشى قاتارلىقلار. بىر قىسىم دۆلەتلەردە، مائارىپ سىستېمىسى، بولۇپمۇ ياتاقلىق مەكتەپلەر، يۇقىرىقىدەك ئەھۋاللارنى پەيدا قىلغۇچى بۇۋاستە، ئەڭ مۇھىم ۋە ئاساسلىق

سەۋەب ئەكەنلىكى ئىسپاتلاندى.
كۆپىنچە ئەھۋالدا تەن ۋە روھىي جەھەتتىكى زەخملەرنى مائارىپ تۈزۈلمىسى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. دەرىدىرە جوردان رەسمىي مائارىپ تۈزۈلمىسىنىڭ مىللىي خاسلىقىغا كۆرسەتكەن تەسىرى ئۈستىدە كەڭ - كۆلەملىك ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، 1988-يىلى تۈۋەندىكىلەرنى يەكۈنلەپ

چىققان: "تارىخ شۇنى ئىسپاتلىدىكى، ئىقتىسادىي ئاساسلاردىن قاقشىپ چىققان كۆچلەرنىڭ تەسىرى، ھەمدە يەرلىك مىللەت خەلقىنى ئۆز ماكانى بىلەن باغلاپ تۇرىدىغان ماددىي بايلىقلارنىڭ تالان-تاراج قىلىنىشى ئۇلارنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنى يوقىتىپ تاشلىدى، ھەمدە ئۇلارنىڭ ئىسىل مىللىي خاسلىقىنىڭ ئورنىغا ئاشۇ يەرلىك

مىللەتلەرنى ناچار مىللەت قىلىپ
كۆرسىتىدىغان سەلبىي ئوبرازنى
دەسسەتتى. يالغۇز بۇلارلا ئەمەس،
يەرلىك مىللەتنىڭ مىللىي
خاسلىقى بىلەن مىللىي
مەدەنىيىتىنى يوقاتقان ئەڭ زور
كۆچلەرنىڭ بىرسى مەكتەپتىن
ئىبارەت بولدى." ئاشۇنداق
مائارىپنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان
نۇرغۇن باللار ئۆزىنىڭ ئانا
تىلىدىن، مىللىي مەدەنىيىتىدىن،

ئۆز ئائىلىسىدىن ۋە ئۆزىنىڭ مىللىي جەمئىيىتىدىن مەڭگۈلۈك ۋىدالاشتى.

1800-يىللىرىنىڭ باشلىرى ۋە ئوتتۇرىلىرىدىن تارتىپ 1900-يىللىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا بىر يەرلىك مىللەت، يەرلىك دۆلەت، ياكى يەرلىك خەلقنى تەلتۆكۈس يوقىتىش مەقسىتىنى ئوچۇق-ئاشكارا ئېلان قىلغان مىساللار ساناپ تۈگەتكىلى

بولمايدىغان دەرىجىدە كۆپ. مەسىلەن، مىللىي نىڭ 1999 ـ يىلى بايان قىلىشچە، كانادا ھۆكۈمىتى بەلگىلىگەن كانادادىكى ياتاقلىق مەكتەپلەرنىڭ رەسمىي نىشانى "ئىندىئانلىقلار مەسىلىسىنى تەلتۆكۈس ھەل قىلىش" بولغان. ئۇلار مۇنداق دېگەن: "كانادادىكى ھەر بىر ئىندىئانلىق دۆلەتنىڭ سىياسىي قۇرۇلمىسى ئىچىگە كىرىپ

بولمىغۇچە، ئىنىدىئانلىقلار مەسلىسى پوتونلەي ھەل بولۇپ بولمىغۇچە، ھەمدە كانادا ھۆكۈمىتىنىڭ ئىندىئانلىقلار باشقارمىسى پوتونلەي ئەمەلدىن قالدۇرۇلمىغىچە، بىز بۇنداق مائارىپ سىياسىتىنى يولغا قويۇشنى ھەرگىزمۇ توختاتمايمىز."

ھەممەيلەنگە چۈشىنىشلىك بولغان سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن،

ھازىر ھېچ قانداق دۆلەت ياكى
مائارىپ ئورۇنلىرى مەلۇم بىر
مىللەتنى يوقىتىش، ياكى ئۇنىڭغا
زەخمە يەتكۈزۈش، ۋە ياكى ئۇنى
باشقا بىر مىللەتكە ئايلاندۇرۇش
غەرىزىنى ئوچۇق-ئاشكارا
ئوتتۇرىغا قويالمايدۇ. لېكىن،
ئاشۇ دۆلەت بىر مىللەتنى
يوقىتىش، ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك
قىلىش ياكى ئۇنى باشقا بىر
مىللەتكە ئۆزگەرتىش ئۈچۈن يولغا

قويغان تۈزۈلمە، ئىدولوگىيىلىك ئامىللار ۋە ئىجرا قىلىنىۋاتقان سىياسەتلەرنى ئانالىز قىلىش ئارقىلىق ئۇ دۆلەتنىڭ ئاشۇنداق بىر غەرىزى بارلىقىنى بايقىۋالغىلى بولىدۇ. بۇ ۋۇنقى بىر قەدەر ئوچۇق-ئاشكارا ھالدا ئىپلىپ بېرىلگان ئىشلار بىلەن سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، بىز مۇشۇنداق بايقاشلارغا بىر قانچە ئۇسۇلدىن پايدىلىنىپ ئېرىشتۇق.

ھۆكۈمران ئورۇنـدىكى تىلنـى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق مىللەت باللىرىنىڭ ئاساسلىق دەرس ئۆتۈش تىلـى قىلىـپ ئىشلەتكەندە ئېغىر سەلبىي ئاقىۋەتلەر يۈز بېرىدۇ. بۇ نۇقتا بـۇرۇنقى كونكرېـت، ئىلمـي تەجرىبىدىن ئۆتكەن پاكىتلار ئارقىلىق تولۇق ئىسپاتلانغان، شۇنداقلا مۇكەممەل نەزەرىيۋى ۋە ئەمىلى ئىلمـي تەتقىقات

پاكتىلرى ئارقىلىقمۇ ئىسپاتلانغان (مەسىلەن، ب د ت نىڭ 1953 ـ يىلىدىكى دوكلاتىغا ۋە ماگگا قاتارلىق ئاپتورلارنىڭ 2004 ـ يىلىدىكى "مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي ماقالىسى" غا قاراڭ). بىز (ئەسىلىدىكى ماقالىنىڭ 4 ئاپتورىنى دېمەكچى) شۇنى جاكارلايمىزكى، ئەگەر بىر دۆلەتنىڭ مائارىپ ئەمەلدارلىرى يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى بىلىپ

تۇرۇپ، ھۆكۈمران ئورۇندىكى
تىلنى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز
سانلىق مىللەت بالىلىرىنىڭ
ئاساسلىق دەرس ئۆتۈش تىلى
قىلىپ ئىشلىتىش مائارىپ
سىياسىتىنى داۋاملىق يولغا
قويىدىكەن، بۇنداق سىياسەتنى
ئۆزگەرتىشنى داۋاملىق رەت
قىلىدىكەن، ئانالىتىك،
ئىجتىمائىي-تىلشۇناسلىق،
جەمئىيەتشۇناسلىق ۋە

سىياسەتـشۇناسلىق، ۋە مائارىـپ سىياسـتىنى ئانالىز قىلىش نۇقتىسىدا تۇرۇپ قاراپ، ئۇلاردا بىر مىللەتنى يوقىتىش، ياكى ئۇنىڭغا زەخمە يەتكۈزۈش، ۋە ياكى ئۇنى باشقا بىر مىللەتكە ئايلاندۇرۇش غەرىزىنىڭ بارلىقىنى ناھايىتى كۆچلۈك ھالدا مۇەييەنلەشتۈرگىلى بولىدۇ.

ئاشۇنداق دۆلەت ھۆكۈمىتىنىڭ بىر مىسالى كانادا ھۆكۈمىتى

بولـۇپ، ئۇلارنىڭ "ئىنـدىئانلىقلار ئىـشلىرى باشقارمىـسى" بىـر ئەسىرگە يېقىن ۋاقـىت ئىچىـدە "ئىندىئانلىق باللارنىڭ پاراۋانلىقى ۋە ياخـشى تەربىيە كۆرۈشـى ئۈچـۈن ئـىش ئېلىـپ بېرىش" باھانىسى ئاستىدا ئىندىئانلىقلارنى يـوقىتىش ئۈچـۈن ئـىش ئېلـىپ بارغان. بۇ باشقارما ئەڭ ئاخىرى 1986-يىلى تاقالغان.

بـۇ يازمىنىـڭ ئۇشـبۇ قـىسمى

مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭ يەنە داۋامى بار. ئۇنىڭ كېيىنكى قىسىملىرى "ئىرقىي قىرغىنچىلىق" ۋە "ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزگەن جىنايەت" ھەققىدە بولىدۇ.

تەھرىرلىگۈچى: ئورخۇن ئۇيغۇر تارىخى تور بېتى (http://www.orkhun.com) دىن ياۋۇز.

بۇ يازمىدا تىلغا ئېلىنغان شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىگە مۇناسىۋەتلىك تور ئادرېسلىرى تۆۋەندىكىچە:

1) ئۇشبۇ يازمىنىڭ ئەسلى مەنبەسى بولغان "مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي ماقالىسى":

http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_2008_7.pdf

2) بۇ يازمىنىڭ 1-قىسمى:
http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-54612-fpage-0-toread-page-2.html

3) ب د ت نىڭ ھەر يىلى 2-ئاينىڭ 21-كۈنىنى «خەلقئارالىق ئانا تىل كۈنى» قىلىپ بەكىتكەنلىگى (ئۇيغۇرچە):
http://anatilim.blogbus.com/logs/35011024.html

http://anatilim.blogbus.com/logs/34715312.html

4) ب د ت نىڭ ھەر يىلى 2-ئاينىڭ 21-كۈنىنى «خەلقئارالىق ئانا تىل كۈنى» قىلىپ بەكىتكەنلىگى (ئىنگلىزچە):

http://www.un.org/depts/dhl/language/index.html

http://webworld.unesco.org/imld

5) «قوپە ئىشەك، ئويغان،

قۇياش كۆتۈرۈلدى»:
http://www.bilik.cn/bbs/viewthread.php?tid=21148

3 ـ قىسىم

2009-يىلى 3-ئاينىڭ 1-كۈنى

(بۇ ماقالىنى ھېچ كىمدىن رۇخسەت سورىماي، مەنبەسىنى ئەسكەرتكەن ھالدا باشقا تور بەتلەردە ئېلان قىلىسىڭىز بولۇۋېرىدۇ.)

مەن ئۇشبۇ يازمامدا كەڭگىس (Kangas) خانىم قاتارلىق 4 نەپەر دۇنياغا تونۇلغان مۇتەخەسسىسلەر تەييارلاپ، 2008-يىلى 21-ئاپرېلدىن 2-مايغىچە ئېچىلغان بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى (ب د ت) نىڭ «يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى 7-نۆۋەتلىك دائىمىي سۆھبەت يىغىنى» دا دوكلات قىلغان 30 بەتلىك ئىنگلىزچە

«مۇتەخەسسسسلەر ئىلمىي ماقالىسى» نىڭ مەزمۇننى تونۇشتۇرۇشنى داۋاملاشتۇرىمەن.

رەسمىي مەزمۇننى باشلاشتىن بۇرۇن، مەن ئالدى بىلەن ئۆزۈم يېقىندا ھېس قىلغان بەزى مەسىلىلەر ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمەن. مەن يېقىندا مەلۇم بىر ئۇيغۇر تور بېتىدە تۆۋەندىكى ئۇچۇرنى ئوقۇدۇم: «بوگۇن مەن داڭلىق يازغۇچىلار

بىلەن بىللە بىر سورۇندا بولۇپ قالدىم. ... ئۇلار تۇيۇقسىزلا قوش تىللىق مۇلاھىزە قىلىشىپ قالدى. مەن ئۇلارنىڭ مۇلاھىزىلىرىنىڭ جەۋھىرىنى سىلەرگە يەتكۈزۈشنى توغرا تاپتىم: قوش تىل مىللەتنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان، يىراقنى كۆرەلىگىدەك بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان، دانا تەدبىر، ھازىر جەمئىيىتىمىزدە نۇر بەكرىنىڭ قوش تىل سىياسىتىگە قارشى

كۆپلىگەن پىكىر يىغىپ ئۇنى تۈزكور، دېيىشتەك ئەھۋاللار بار. بۇ ئۇلارنىڭ پەقەت مىللىي ھېسسىياتى بويىچە، قارىغۇلارچە دېگەن گېپى خالاس. بۇنى بىز يازغۇچىلار ھېس قىلىپ يەتمىسەك ، ئادەتتىكى كىشىلەر ئاسانلىقچە چۈشەنمەيدۇ. نۇر بەكرىنىڭ سىياستى توغرا بولغان، يەنى ھازىر مىللەتمىز يېزىقنى ساقلاپ قالامدۇق ياكى نانىنى

تۇتۇپ يەمدۇق دېگەن مەسلىگە دۇچ كەلدى، ئەگەر سەن كۆرۈنۈش بوپ قالغان يېزىقىمىزنىلا ئوقۇتۇمىز دەپ ، خەنزۇ تىلىنى چەتكە قاقساڭ، سېنىڭ نىڭنى ياتلار تۇتۇپ يەيدۇ . ئەگەر سەن بۇ تىلنى بىلسەڭ ئۆزۈڭنىڭ نىڭنى ئۆزۈڭ تۇتۇپ يەيسەن. ھەم مىللىتىمىز بىر قىسىم مىللەتلەردىن ئېشىپ كېتىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا رەھمەتلىك سەيپىدىن ئەزىزى

نېمشقا يېزىقىمىزنى لاتىن يېزىقى
ئاساسىدىكى ھەرپچە يېزىققە
ئۆزگەرتىشى ، پۈتۈنلەي
مىللىتىمىزنىڭ بەزى مىللەتلەردىن
تېزدىن ئېشىپ كېتىشى ئۈچۈن،
لېكىن بۇ ياخشى نىيەت
مەركەزدىكىلەر تەرىپىدىن
ئەمەلدىن قالدى. بىز يەنە مۇشۇ
يېزىقىمىزنى قوللىنىپ، بۇمۇ
بىزنىڭ ئۆزىمىزنىڭ يېزىقى ئەمەس،
ئەرەب ھەرپى ئاساسىدا بارلىققا

كەلگەن. ئەمدىلىكتە نۇر بەكرى سەيپىدىن ئەزىزنىڭ يولىنى تۇتۇۋاتىدۇ، مانا بۇ دانا سىياسەت، ئۇ بىزنىڭ ئۇيغۇرنى تەرەققى تاپقۇزماقچى، ئەمما يېزىقىمىزنى قۇربان قىلىش ئارقىلىق قىلماقچى، بۇ ئارقىلىق كېيىنكى ئەۋلادلارغا ياشاش پۇرستى قالدۇرماقچى، نۇر بەكرى هازىر خەنزۇلارنىڭ "چەت ئەلنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئىگىلەپ ئۆزىمىزنى

كۆچلەندۈرۈپ، روناق تاپقۇزۇش، ئۆزىمىزنىڭ مىغىزىنى ئۆزىمىز چىقىش" دېگەن مۇساپىسنى قايتا بېسىپ ، بىز ئۇيغۇرلارنى يېزىقتىكى ئاچچىق قىسمەتلەردىن بىراقلا قۇتقۇزماقچى، ئەگەر ئۇيغۇرلار يېزىق ئۆتكىلىدىن جايىدا ئۆتۈپ كەتسە قالدى ئىشلار كېيىنكىلەرگە ئامانەت، مانا بۇ نۇر بەكرىنىڭ ئاجايىپ يىراقنى كۆرەرلىك بىلەن يولغا قويغان

سىياستى. مانا بۇلار بۇ داڭلىق يازغۇچى ، ئەدەبىي تەنقىدچىلەرنىمىزنىڭ پىكرى. ...» (شەخسىيلەرنىڭ ئىسمى ۋە باشقا بىر قىسىم جايلىرى قىسقارتىلدى.)
مەن بۇ ئۇچۇرنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، بىر ھەپتىگىچە بىر ئىنتايىن مۇرەككەپ روھىي ھالەت ئىچىدە ئۆتتۇم. ماقالە يېزىشنى داۋاملاشتۇرۇشقا قولۇم زادىلا

بارمىدى. ناھايىتى كۆپ
ئويلاندىم. ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى
بىلىمى ئەڭ يۇقىرى كىشىلەرنىڭ
بىر قىسمى بولغان ئۇيغۇر
يازغۇچىلىرىنىڭ بەزىلىرى «قوش
تىللىق مائارىپ» مەسىلىسىگە
مۇشۇنداق قارايدىكەن. تۆۋەن
قاتلاملاردىكى يېڭى مائارىپ
سىياسەتلىرىنى تولۇق چۈشەنمىگەن
ئىجرا قىلغۇچىلار ئۇيغۇر ئەمەل
ئەھلىلىرىدىن نېمىنى ئۈمىد قىلىش

مۇمكىن؟ ئادەتتىكى پۈتۈن كونا ئەمەس پۇقرالاردىنچۇ؟

ئويلاپ باقسام، ئۇيغۇر دىياردىكى ئالىي مەكتەپلەردە ئۇيغۇر تىلىنى ئىشلىتىشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش تەكلىپىنى ئەڭ دەسلەپتە بىر ئۇيغۇر ئوتتۇرىغا قويغان ئىكەن. ئۇ ئادەم بىلىم ئەھلىمۇ ياكى ئەمەل ئەھلىمۇ، ئۇنىسى ماڭا ئېنىق ئەمەس. ئىشقىلىپ ئۇ كىشىنىڭ

مەن ئۇشبۇ يازمامدا تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەن چەت ئەللەردىكى تارىخي پاكىتلار، تارىخي تەجرىبە ساۋاقلار، يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئانا تىل توغرىسىدىكى ھازىرقى زامان ئىلىم-پەن نەزەرىيىلىرى، ھەممە بۇ جەھەتتىكى خەلقئارالىق قانۇن-كېلىشىملەردىن ئانچە خەۋىرى يوق بىر ئەرباب ئىكەنلىكى ئېنىق. مېنىڭ

ئاتلىشىمچە، ئۇيغۇر دىيارىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ھەتتا يەسلىدىن تارتىپ «قوش تىللىق تەربىيە»نى يولغا قويۇش سىياسىتىنى دەسلەپتە كۆتۈرۈپ چىققان كىشىمۇ بىر يۇقىرى دەرىجىلىك ئۇيغۇر ئەمەل ئەھلى ئىكەن. ئاتلىسام ئۇ كىشى ھەتتا بىر يىغىندا «تۇڭگانلارنىڭ ئۆز تىلى يوق، لېكىن ئۇلار بىر ئايرىم مىللەتقۇ؟ مەن ئۇيغۇرچىنى تازا

دېگەندەك بىلمەيمەن، ئەمما مەنبۇ بىر ئۇيغۇرغۇ؟» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرنى قىلغانىكەن.

مەن ئۇشبۇ يازمامنىڭ 1- ۋە 2-قىسمىدا تەسۋىرلەپ ئۆتكىنىمدەك، دۇنيادىكى بىر قىسىم دۆلەتلەردە مائارىپ ۋاستىسىدىن پايدىلىنىپ يەرلىك مىللەتلەرنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىپ يوقىتىش ئىشلىرى 1800- يىللىرىنىڭ باشلىرىدىلا باشلانغان

بولۇپ، نۇرغۇن مللەتلەر مانا ئاشۇنداق سياسەتنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتكەن. ھەتتا ھازىر دۇنيادا ئەڭ ئىلغار دۆلەت بولۇپ سانىلىدىغان ئامېرىكا بىلەن كانادامۇ ئەينى ۋاقىتتا ئۆز دۆلەتلىرىدىكى ئىندىئانلارنى مانا ئاشۇنداق ۋاستە بىلەن يوقاتقان. بۇ يەردە مەن ئۇقۇرمەنلەرگە ئابرال خانىمدىنىڭ «ئامېرىكا ئىندىئانلىرى

تەقدىرىدىن ئويلىغانلىرىم»
دېگەن يازمىسىنى بىر قېتىم ئوقۇپ
چىقىشنى تەشەببۇس قىلىمەن. ئۇ
ماقالىنىڭ تور بەت ئادرېسى مۇشۇ
يازمىنىڭ ئاخىرىدا بار. يۇقىرىقى
بىر ئابزاس ئۇچۇردىن
كۆرىۋالغىنىمىزدەك، ھازىر ئۇيغۇر
دىيارىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر
ئۆزلىرىنى مۇنداق ئىككى تاللاش
يولىدىن پەقەت بىرسىنىلا تاللاشقا
مەجبۇر، دەپ قارايدىكەن: ئۇنىڭ

بىرى ئانا تىلنى ساقلاپ قېلىش، يەنە بىرى بولسا قولىدىكى نانىنى ساقلاپ قېلىش. لېكىن، پۈتۈن دۇنياغا تونۇلغان، پۈتۈن دۇنيا ئېتىراپ قىلىدىغان، ب د ت مۇ بىر مەسلىھەتچى سۈپىتىدە قاراۋاتقان كەڭگېس خانىم ئۆزىنىڭ پۈتۈن ئۆمرىنى يەرلىك مىللەتنىڭ ئانا تىلى ھەققىدىكى تەتقىقاتلار ئۈچۈن سەرپ قىلىپ، ئەڭ ئاخىرىدا «ئەگەر سىز باشلانغۇچ

1-سىنىپتىن تارتىپ ئۆز ئانا تىلىڭىزنى ئۆگەنمەيدىكەنسىز، سىز ئۆز ئانا تىلىڭىزدىنمۇ ئايرىلىسىز، مىللىتىڭىزنىمۇ يوقىتىسىز، ھەمدە قولۇڭىزدىكى ناندىنمۇ ئايرىلىسىز» دېگەنگە ئوخشاش بىر خۇلاسىگە كەلگەن. ئەگەر كەڭگىچە خانىمنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ تەپسىلىيراق بىلمەكچى بولسىڭىز، ئۇشبۇ يازمىنىڭ 1-قىسمىنى ئوقۇڭ. ئەگەر ئىنگلىزچىنى

بىلىسگىز مۇشۇ يازمىنىڭ ئاخىرىسىدا بىرىلگەن كەڭگىيىس خانىمنىڭ تەرجىمالىنىمۇ كۆرۈپ بېقىڭ. بەزى دۆلەت ھۆكۈمىتىنىڭ «قوش تىللىق مائارىپ» توغرىسىدا، ھەمدە يەرلىك مىللەت باللىرىغا ئانا تىلنى ئۆگەتمىگەندە كېلىپ چىقىدىغان يامان ئاقىۋەتلەر توغرىسىدا ئېلىپ بارغان ھېچ قانداق ئىلمىي تەتقىقاتلىرى يوق. ئۇنداق

قىلىشنىمۇ ئانچە خاتالىق كەتمەيدۇ. لېكىن ئۇلار يەرلىك مىللەتلەرنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشتا ناھايىتى زور تەجرىبە-ساۋاقلارغا ئىگە بولۇپ، ئۇلارنى بۇ جەھەتتە دۇنيا بويىچە ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە، دېيىشكە بولىدۇ. مەن ھازىرغىچە ئۇقۇغان قوش تىللىق مائارىپ، يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئانا تىل توغرىسىدىكى ئىلمىي ماقالە ۋە

كىتابلارنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسلانغاندا، ھازىر ئۇيغۇر دىياردا يولغا قويۇلۇۋاتقان بىر قىسىم مائارىپ تۈزۈملىرى ئۇيغۇر باللىرىنىڭ خەنزۇ تىل ساۋاتىنى تولۇق چىرىدۇ، لېكىن، ئۇلارنىڭ بىلىم ئاساسىنى ھەرگىزمۇ نورمال تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىگە ئاپىرالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار جۇڭگو جەمئىيىتىدە يات

مىللەتلەر بىلەن ھەرگىزمۇ رىقابەتلىشەلمەيدۇ، پەقەت خەنزۇ تىلىنى ۋاستە قىلغان تۈۋەن دەرىجىلىك خىزمەتلەرگىلا يارايدىغان ئادەملەردىن بولۇپ يېتىشىپ چىقىدۇ. ئۆزلىرىنىڭ ئانا تىلىدىن تولۇق ساۋاتى چىقمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆزىنىڭ باللىرىغا ئانا تىل بىلەن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى ئۆتكۈزۈپ بېرەلمەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر

تىلى ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيتى يوقايدۇ. كەڭگېس خانىم ۋە ب د ت نىڭ «مۇتەخەسسەسلەر ئىلمىي ماقالىسى» دىكى ئىلمىي نەزەرىيىلەرگە ئاساسلانغاندا، يەسلى ۋە باشلانغۇچنىڭ 1 ـ يىللىقىدىن باشلاپ پەقەت يات تىلنىلا ئۆگىتىش، ھەممە دەرسلەرنى يات تىلدا ئۆتۈش، يات مىللەت بىلەن يەرلىك مىللەت مەكتەپلىرىنى بىرلەشتۈرۈۋېتىش،

يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى
مەكتەپتە يېتىپ-ئوقۇيدىغان
ياتاقلىق مەكتەپنى يولغا قويۇش
ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئۆز ئانا تىل
مۇھىتىدا ياشاش پۇرسىتىنى يوق
قىلىۋېتىش، ئانا تىلنى مەكتەپ
ئىچىدە چەكلەش، بالىلارنى
كىچىكىدىن باشلاپلا ئۆز ئۆيىدىن
ۋە ئۆز مىللىي رايونىدىن يىراق
جايلاردىكى يات مىللەت رايونىغا
ئەۋەتىپ ئوقۇتۇش، يات تىل

ئوقۇتۇشىدا كۆرۈنەرلىك نەتىجە كۆرسەتكەن ئوقۇتقۇچىلارنى مۇكاپاتلاش، يات تىل ئوقۇتۇشىدا نەتىجىسى ياخشى بولغان مەكتەپلەرنىڭ ئىقتىسادىي ياردەم مىقدارىنى ئۆستۈرۈپ بېرىش ۋە ئۇلارنىڭ مەكتەپ شارائىتىنى ياخشىلاشقا كۈچ چىقىرىپ بېرىش، باشقىلارنىڭكىدىن چوڭ ياخشى قىلىپ بېرىش قاتارلىق بىر قاتار ئىشلار دەل بىر يەرلىك مىللەتنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىپ

يوقتىشنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان خۇرۇچىدىن ئىبارەتتۇر.

بەزى قېرىنداشلىرىمىز ئۆز يازمىلىرىدا «ئۇيغۇر مائارىپىنى بەرپا قىلىش» دېگەندەك سۆزلەرنى ئىشلىتىدىكەن. مېنىڭچە «ئۇيغۇر مائارىپىنى بەرپا قىلىش» دەيدىغان ئىش مەۋجۇت ئەمەس. ئۇيغۇر مائارىپى 50-يىللاردىلا ئاللىقاچان بەرپا بولۇپ بولغان.

مېنىڭ بىلىشىمچە، ئاشۇ چاغدىلا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا تەربىيىلىنىپ كەلگەن بىر ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ كۆچى بىلەن ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ سەۋىيىسى جۇڭگو جەمئىيىتىدە خېلى يۇقىرى ئورۇننى ئىگىلىگەن. 1978-يىلى مەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا قوبۇل قىلىنىپ ئۈرۈمچىگە كەلگەندە، ئۇيغۇر دىيارىدىكى بارلىق باشلانغۇچ ۋە

ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر تىلىدىكى مەكتەپلەر بولۇپلا قالماستىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، شىنجاڭ سانائەت ئىنستىتۇتى، شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتى، قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ۋە ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى قاتارلىق ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسىمۇ ئۇيغۇر تىلىدا دەرس ئۆتىدىغان كۆچلۈك ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن

قوشۇلنىپ بولغان ئىكەن (ئاشۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىرسى ماشىنا فىزىكا دەرسى بەرگەن، مەن ئەڭ ھۆرمەتلەيدىغان ۋە ئەڭ قايىل بولغان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىرى بولغان ئۇستازىم غاپپار ئابدۇلغېنى ئىدى. مەن داۋاملىق «ئەگەر مەن چەت ئەلگە چىقىپ كەتمىگەن بولسام، ئاشۇ غاپپار ئاكا ئۇچرىغان ئادالەتسىزلىككە مەنمۇ ئۇچرىغان بولاتتىم»، دەپ

ئويلايتتىم. ئالدىنقى كۈنى مەن
بۇ ئاكىمزىنىڭ مۇشۇ 24-فېۋرال
كۈنى 73 يېشىدا ئۇرۇمچىدە
ۋاپات بولغىنىنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن
قايغۇردۇم. ئىنتايىن ئازابلاندىم.
مەرھۇمنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە
بولغاي.) مېنىڭ بىلىشىمچە،
پۈتۈن جۇڭگو بويىچە شۇ چاغدا
ئالىي مەكتەپتە ئۆز ئانا تىلىدا
دەرس ئۆتەلەيدىغان يەرلىك
مىللەتلەردىن پەقەت ئۇيغۇرلارلا

بار ئىدى. ئۇيغۇر مائارىپى
هازىرغىچە نۇرغۇن يارامىلىق
كىشىلەرنى يېتىلدۈردى.
مەسىلەن، مەن «ئۇيغۇرلار دۆت
ئەمەس، ئەقىللىق» دېگەن
يازمامدا تىلغا ئالغان كىشىلەرنىڭ
كۆپىنچىسى ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ
مەھسۇلى بولۇپ، مەنمۇ شۇلارنىڭ
بىرى. قىسقىسى، هازىرقى مەسىلە
«ئۇيغۇر مائارىپىنى بەرپا قىلىش»
قىلىش ئەمەس. هازىرقى مەسىلە

ئاللىقاچان بەرپا بولۇپ بولغان ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ يوق قىلىنىشى. پۈتۈن ئۇيغۇرلار دۇچ كەلگەن بىر كەسكىن مەسىلە بولسا، «ئۇيغۇر مائارىپىنى قوغداپ ۋە ساقلاپ قېلىش» تىن ئىبارەتتۇر. مەن ھەر بىر ئۇيغۇر قېرىندىشىمىزنىڭ بۇ ھەققەتنى ھېچ قانداق ۋاقىتتا ئەستىن چىقىرىپ قويماسلىقىنى ئۈمىد قىلىمەن.

مەن ئەمدى يازمامنىڭ ئەڭ

بىشدا تەسۋىرلىگەن بىر قانچە ئۇيغۇر يازغۇچىلار قىلغان سۆزلەرگە قايتىپ كېلەيلى. مېنىڭچە ھازىر ئۇيغۇر مائارىپىدا مىللەتكە ئىنتايىن ئېغىر زىيانلارنى ئېلىپ كېلىدىغان بۇزغۇنچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقانلار ئاساسەن مۇنداق ئۈچ خىلدىكى كىشىلەر: ئۇيغۇرلار ئۈچۈن خەتىرى ئەڭ چوڭ بولۇۋاتقىنى بىرىنچى خىلدىكى كىشىلەر بولۇپ،

ئۇلار توغرىسىدا بۇ يەردە بىر نەرسە دېيىش مۇۋاپىق ئەمەس. شۇڭا مەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئۆز تەپەككۇرىنى ئىشقا سېلىپ، بۇ بوش ئورۇننى ئۆزلىرى توردۇرۇۋېلىشنى سورايمەن.

ئىككىنچى خىلدىكىسى ئەمەل ئۆچۈن ھەممىدىن ۋاز كېچىدىكىغان، ئەمەل ئۆچۈن ھەممىنى قۇربان قىلىدىغان، سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە

ئىقتىسادىي ئورنى يۇقىرى بولغان بىلەن سىياسىي ناھايىتى تۆۋەن، روھىيىتى ناھايىتى چىرىكلىشىپ كەتكەن ئۇيغۇرلار. بولارنىڭ سانى كۆپ ئەمەس. ئۇلارنىڭ سانى ئۇيغۇر نوپۇسىنىڭ 5 پىرسەنتىنىمۇ ئىگىلىمەيدۇ. لېكىن ئۇلار باشقىلارنىڭ ئىنتايىن كۈچلۈك پايدىلىنىش قورالى بولۇپ، ئۇلارنىڭ مىللەتكە كەلتۈرۈۋاتقان زىيانلىرى ئىنتايىن زور، ئىنتايىن

ئىغىر بولۇۋاتىدۇ. ئۇلار كەلتۈرۈپ چىقارغان نۇرغۇن زىيانلارنىڭ ئورنىنى كەلگۈسىدە تولدۇرۇۋالغىلى بولمايدۇ. مەن بۇ خىلدىكى كىشلەرگە ھاياتلا بولسام قاتتىق غەزەپلىنىمەن. ئۇلارغا ئىنتايىن نەپرەتلىنىمەن. خۇدايىم بۇيرۇسا تارىخ ئۇلارنىڭ تېگىشلىك جاجىسىنى بېرەر.

ئۈچىنچىسى، بىلىم قەھەتچىلىكىدە ياشاشقا مەجبۇر

بولغان بىر قىسىم ئۇيغۇر ئەمەل ۋە بىلىم ئەھلىلىرى. بۇ كىشىلەرنىڭ مېڭىسى يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئانا تىل تونۇرسىدىكى تارىخي تەجرىبە-ساۋاقلار ۋە ھازىرقى زامان ئىلمىي نەزەرىيىلىرى بىلەن قوراللانغان ئەمەس-ئۇلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئۇچۇرلارغا ۋە بىلىملەرگە ئىگە بولۇش ئىمكانىيىتى ئانچە يوق. بۇ جەھەتتىكى ئىلىم-پەن

بىلمىرىدىن خەۋىرى يوق (ئەگەر مەن چەت ئەلدە بولمىغان بولسام، ياكى ئىنگلىز تىلىنى ھازىرقىدەك پۇختا بىلمىگەن بولسام، مۇشۇنداق يازمىلىرىمدا پايدىلىنىۋاتقان ئۇچۇرلارغا ئېرىشىش ماھىيەتەن مۇمكىن بولمىغان بولاتتى). ئىمكانىيىتى بارلار بار دېگەن تەقدىردىمۇ ئۇلار بۇنداق بىلىملەرگە ئانچە قىزىقىپ كەتمەيدۇ. شۇنداق تۇرۇقلۇق، بۇ

خىلدىكى ھەر دەرىجىلىك ئەمەل ئەھلىلىرى باشقىلار «قوش تىللىق مائارىپ» ئىشىدا تۇزۇپ چىققان خاتا لايىھىلەرنى پەقەت ئۆز ھېسسىياتىغا ياكى ئۆز خىيالىغا تايىنىپلا قوللاۋاتىدۇ. ئۇلارنى ئاۋاز بېرىپ تەستىقلاۋاتىدۇ. ياكى بولمىسا، باشقىلار «دوپپىسىنى ئەكەل» دېسە، بېشىنى كېسىپ ئاپىرىپ بېرىۋاتىدۇ. مەسىلەن، ئۇلار ئۇيغۇر باشلانغۇچ مەكتەپنى

خەنزۇ مەكتەپ بىلەن
بىرلەشتۈرۈپ، ئۇنىڭ مۇدىرىنى
خەنزۇدىن قىلىش، ئۇيغۇر
بالىلىرىنى ئۆز ئۆيى ۋە ئۆز
جەمئىيىتىدىن يىراق جايلاردىكى
ياتاقلىق مەكتەپتە ئوقۇيدىغان
قىلىش، باشلانغۇچ 1-سىنىپىدىن
باشلاپ پەقەت خەنزۇ تىلىنىلا
ئىشلىتىش، ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنى
باشلانغۇچ 3-سىنىپقا
كۆچمىگىچە دەرسلىك قىلىپ

ئۆتمەسلىك دىگەندەك ھېچ قانداق ئىلمىي ئاساسى يوق خاتا سىياسەتلەرنى تۈزۈپ چىقىپ يولغا قويۇۋاتىدۇ (مەن يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى توردىكى ئىنكاسلاردىن بىلدىم). شۇ سەۋەبتىن ھازىر نۇرغۇن ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدىكى باللار ئۆچۈن «قوش تىللىق مائارىپ» دىگەن سۆز «پەقەت خەنزۇ تىلنىلا ئۆگىنىش مائارىپى» بولۇپ قالغىلى تۇرۇپتۇ. يەنى ھېچ

قانداق ساۋاتى چىقمىغان يات تىلدا باشلانغۇچنىڭ ئاساسىي بىلىملىرىنى ئۆگىنىپ ھەزىم قىلىش مۇمكىن بولماي، خېلى كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر مەكتەپ بالىلىرىنىڭ ئوقۇ-ئوقۇتۇش پائالىيىتى خەنزۇ تىلىنى ئۆگىنىش سەۋىيىسىدىلا تۇرۇپ قالغىلى تۇرۇپتۇ (بۇنىڭ بىر مىسالى سۈپىتىدە مۇشۇ يازمامنىڭ ئاخىرسىدىكى بىر توردىشىمىزنىڭ

ئىنكاسىنى كۆرۈپ بېقىڭ). بۇ
خىلدىكى ئەمەل ئەھلى ئەمەس
كىشلەر بولسا ئۆز خىيالىغا ياكى
ئۆز ھېسسىياتىغا تايىنىپ
قالايمىقان سۆزلەۋاتىدۇ. رەسمىي
بولمىغان شەخسىي سورۇنلاردا
ئۇنداق سۆزلىسە مېنىڭچە مەسىلە
چوڭ ئەمەس. لېكىن، ئۇنداق
قاراشلارنى يېزىپ، خەلق
ئىچىدىكى يۇقىرى نوپۇزى بىلەن
ئىلان قىلسا، ئۇنىڭ مىللەتكە

يەتكۈزىدىغان زېيىنىمۇ تۈۋەن چاغلىغىلى بولمايدۇ. مەن بۇ خىلدىكى كىشىلەرنى ئەيىبلەشنى خالىمايمەن. ئۇنىڭ ئەكسىچە، مېنىڭ ئۇلارغا چوڭقۇر ھېسداشلىقىم بار. لېكىن مەن ئۇلاردىن قاتتىق ئاغرىنماي تۇرالمايمەن. ئۇلارغا قاتتىق ئېچىنماي تۇرالمايمەن. مېنىڭ ئۇلارغا دەيدىغىنىم، يېڭى ئىشنىڭ قانداق ئىش ئىكەنلىكىنى

چۈشەنمىسگىز، ئۇنى قوللىماڭ. ئۇنى تەستىقلىماڭ. تۇغرا-خاتالۇقنى ئۆزىگىز تېخى ھېچ قانداق چۈشەنمىسىگىز، تۇغرىلىقى ئىسپاتلىنىپ باقمىغان ئىشلارنى يېڭى سىياسەت قىلىپ بېكىتمەڭ ھەمدە يولغا قويۇپ ئىجرا قىلماڭ. ئىلمىي ئاساسىنى بىلمىسىگىز، قالايمىقان سۆزلىمەڭ.

مەن ئۇيغۇر پاراڭ سورۇنلىرىدا

ئەڭ كۆپ ئىشلىتىدىغان سۆزلەرنىڭ بىرسى «مېنىڭ بۇ جەھەتتە ھېچ قانداق بىلىمىم يوق ئىكەن»، بولۇپ، يەنە بىرسى «مېنىڭ بۇنداق ئىشلاردىن ئانچە خەۋىرىم يوق ئىكەن» دىن ئىبارەت. بۇ سۆزلەرنى ئامېرىكا، ياپونىيە ۋە ياۋروپادىكى تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەردىكى كىشلەرمۇ ناھايىتى كۆپ ئىشلىتىدۇ. بىلمىگەننى بىلمەيمەن، دېيىش

ھەرگىز يۈزنگىز تۆكۈلمەيدۇ. ھەرگىز ئابرۇيىڭىزغا تەسىر يەتمەيدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە سىزنىڭ كىشلەر كۆڭلىدىكى ئورنىڭىز تېخىمۇ ئۆسىدۇ. كىشلەرنىڭ سىزگە بولغان ھۆرمىتى تېخىمۇ ئاشىدۇ. مەن چەت ئەلدە ماگىستىرلىق ئۇنىۋاننى ئالغىچە ئوقۇغان بىر قانچە ئۇيغۇرلاردىن بەزى بىر ئىشلار، بولۇپمۇ تارىخي ئىشلار

تۇغرىسىدا سوال سورىغىنىمدا، ئۇلار جاۋابىنى بىلمىسىمۇ قالايمىقان بىر نەرسىلەرنى دەپ، ئۆزلىرىنى بىلىملىك قىلىپ كۆرسىتىشكە تىرىشتىقان ئىشلارنى ئۇچراتتىم. مەن ئۇلاردىن ناھايىتى ئۈمىدسىزلەندىم. سىزنىڭ ئېتىراپىڭىزدا سىز ياخشى كۆرىدىغان ئادەملەر بار. سىز ئىشىنىدىغان ئادەملەرمۇ بار. سىز بىر ئىنتايىن مۇھىم ئىش

تۇغرىسىدا مەسلىھەت سوراشقا موھتاج بولۇپ قالغانىدا، سىز قايسىسىنىڭ قېشىغا بارىسىز؟ سىز ئۆچۈن قايسىسىنىڭ قىممىتى بەكرەك يۇقىرى؟ مەن باشقىلارنىڭ مېنى ياخشى كۆرۈشىگە قارىغاندا ماڭا ئىشىنىشىنى بەكرەك ئەۋزەل كۆرىمەن. ئەگەر سىز يۇقىرىقى 3-خىلدىكى كىشلەرنىڭ بىرى بولسىڭىز، سىزمۇ مىللەتنىڭ

تەقدىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىشلاردا باشقىلار ئىشەنسە بولىدىغان ئادەملەرنىڭ بىرى بولۇشقا تىرىشىپ بېقىڭ.

ئۇيغۇرلار «پرىنسىپاللىق ئىشلاردا چوقۇم ئىلمىي پوزىتسىيە بولۇشى كېرەك» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرنى كۆپ ئىشلىتىدۇ. بۇ يەردىكى «پرىنسىپاللىق ئىش» دېگەن نېمە، چۈشىنەمسىز؟ ستېفېن كوۋېي

(ئىنگلىزچە « Stephen Covey») ئەپەندى ئۆزىنىڭ «ئىش ئۈنۈمى يۇقىرى كىشىلەرنىڭ يەتتە ئادىتى» دېگەن كىتابىدا مۇنداق دەيدۇ: پرىنسىپ بىلەن قىممەت كۆز قارىشى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى بىلىۋېلىش ئىنتايىن مۇھىم. پرىنسىپ دېگىنىمىز تەبىي قانۇنىيەتلەردىن ئىبارەت. ئۇ بىز ئۇچۇن بىر تاشقى نەرسە بولۇپ، ئۇ ئاخىرقى ھېسابتا

بزنىڭ ھەرىكتىمىزنىڭ
نەتىجىسىنىڭ قانداق بولۇشىنى
بەلگىلەيدۇ. قىممەت كۆز قارىشى
بىز ئۆچۈن ئىچكى نەرسىدۇر. ئۇ
سۇبيېكتىپ بولىدۇ، ھەمدە بىزنىڭ
ھەرىكىتىمىزگە يېتەكچىلىك
قىلىدىغان رولنى ئۆتەيدۇ. مەن
كىشىلەرنىڭ پرىنسىپنى
قەدىرلەيدىغان بىر دەرىجىگە
يېتىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.
شۇنداق بولغاندىلا سىز ھازىر

ئۇمىد قىلغان نەتىجىگە ئېرىشەلەيسىز، ھەمدە شۇ ئارقىلىق كەلگۈسىدە تېخىمۇ زور نەتىجىلەرگە ئېرىشىش ئۇچۇنمۇ يول ئاچالايسىز. مېنىڭ «ئۇنۇملۇك ئىش قىلىش» قا بېرىدىغان ئېنىقلىمام ئەنە شۇ. ھەر بىر ئادەمنىڭ، جۇملىدىن جىنايەتچىلەرنىڭمۇ قىممەت كۆز قارىشى بار. قىممەت كۆز قارىشى كىشىلەرنىڭ ھەرىكىتىنى

باشقۇرىدۇ. پرىنسىپ بولسا ئاشۇ ھەرىكەتلەرنىڭ نەتىجىسىنىڭ قانداق بولۇشىنى بەلگىلەيدۇ. پرىنسىپ بىزگە بېقىنمايدۇ. بىزنىڭ ئۇنىڭدىن خەۋىرىمىز بارمۇ-يوق، بىز ئۇنى قوبۇل قىلىمىزمۇ-يوق، بىز ئۇنى ياقتۇرىمىزمۇ-يوق، ئۇنىڭغا ئىشىنىمىزمۇ-يوق، ئۇنىڭغا بوي سۇنىمىزمۇ-يوق دېگەنلەرنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، پرىنسىپ ئۆز رولىنى

جارى قىلدۇرۇۋېرىدۇ. مەن شۇنى چوڭقۇر تونۇپ يەتتىمكى، كەمتەرلىك بارلىق گۈزەل ئەخلاقلارنىڭ ئانىسىدۇر. كەمتەرلىك «ئىشلارنى كونترول قىلىدىغىنى بىز ئەمەس. ئىشلارنى كونترول قىلىدىغىنى پرىنسىپ. شۇڭا بىز ئۆزىمىزنى پرىنسىپقا ئاتا قىلىشىمىز كېرەك»، دەيدۇ. غۇرۇر بولسا «ئىشلارنى ئىدارە قىلغۇچى دېگەن بىز. بىزنىڭ قىممەت كۆز

قارىشىمىز بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزنى ئىدارە قىلىدىغان بولغاچقا، بىز ئۆز ھاياتىمىزنى ئۆزىمىز خالىغان يول بىلەن ياشىساق بولىدۇ»، دەيدۇ. سىز ئاشۇنداق قىلسىڭىز بولىدۇ. لېكىن، سىزنىڭ ھەرىكىتىڭىزنىڭ نەتىجىسىنى سىزنىڭ قىممەت كۆز قارىشىڭىز ئەمەس، پرىنسىپلار بەلگىلەيدۇ. شۇڭلاشقا بىز پرىنسىپلارنى قەدىرلىشىمىز كېرەك. (ئەركىن

سىدىقنىڭ ئىزاھاتى: ئىنگلىز تىلىدا «قىممەت كۆز قارىشى» دېگەن سۆز بىلەن «قەدىرلەش» دېگەن سۆزگە بىرلا «value» دېگەن سۆزنى ئىشلىتىدۇ).

مەن بۇ بىر ئابزاس سۆزنى بۇ يەرگە نېمە ئۈچۈن قىستۇرۇپ قويىدۇم، بىلەمسىز؟ مېنىڭ مەقسىتىم يەنىلا مۇنداق بىر نەرسىنى تەكىتلەپ قويۇش: كەڭگىچە خانىم قاتارلىق

خەلقئارالىق مۇتەخەسسىسلەر بىر ئۆمۈر ئىلىپ بارغان (كەڭگېس خانىم ھازىر 60 ياشتىن ھالقىپتۇ) ئىلمىي تەتقىقاتلار ئاساسىدا خۇلاسىلەپ چىققان ئىلمىي يەكۈنلەر «پرىنسىپلار» نىڭ كونتروللۇقى بىلەن ۋۇجۇدقا چىققان ئىشلار بولۇپ، ھازىر ئۆيغۇر دىيارىدا يولغا قويۇلۇۋاتقان ئاتالمىش «قوش تىللىق مائارىپ» تۈزۈمى بولسا

بەزى بىر غەيرىي «قىممەت كۆز قارىشى» نىڭ يېتەكچىلىكىدە مەيدانغا كەلگەن نەرسىلەردۇر. بۇنداق «قىممەت كۆز قارىشى» دىن كېلىپ چىققان ھەرىكەتلەرنىڭ ئاقىۋىتىنى كونترول قىلىدىغىنى ئاشۇ «پرىنسىپلار» بولغاچقا، ئۇنىڭدىن ئاللىبۇرۇن ئىستاپلىنىپ بولغان ئاقىۋەتلەرگە ئوخشاش يامان ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىپ،

ئۇيغۇرلار ۋەيرانلىققا ئۇچرايدۇ.

مېنىڭ ئالدىنقى 4 قېتىملىق يازمامغا قارىتا ئۇيغۇر تور بەتلىرىگە يېزىلغان ئىنكاسلاردا نۇرغۇن ئوقۇرمەنلەر «بىز قانداق قىلىشىمىز كېرەك» دېگەن سوالنى كۆپ قېتىم سوراپتۇ. مەن ئۆزۈم چەت ئەلدە تۇرۇۋېلىپ، ۋەتەندىكىلەرگە «ئانداق قىلىڭلار، مۇنداق قىلىڭلار» دېسەم مۇۋاپىق بولمايدۇ. ئۇنداق قىلسام

ئاداله‌تسزلك قلغان بولمه‌ن. شۇڭا مه‌ن هازىرغىچه په‌قه‌ت قانۇن ئىچىده تۇرۇپ قىلغىلى بولىدىغان به‌زى ئىشلارنىلا قىلغىلى بولىدىغان ئاشۇنداق ئىشلاردىن يه‌نه ئىككىسى بار. ئۇنىڭ بىرى، مىنىڭ «يه‌رلىك مىلله‌ت مائارىپى ۋه ئانا تىل» هه‌ققىدىكى بارلىق يازمىلىرىمنى بىرله‌شتۈرۈپ، بىسىپ چىقىرىشقا قۇلايلىق بىر هۆججه‌ت

قىلىپ تەييارلاپ (مەسىلەن، خەتلىرىنى كىچىك، قۇر ئارىلىقلىرىنى ئىخچام قىلىپ)، ئۇنى بېسىپ چىقىرىپ، ئۇنى ئۇيغۇر مائارىپ ساھەسىدە ئىشلەۋاتقان بارلىق چوڭ-كىچىك ئۇيغۇر ئەمەلدارلارغا بىر نۇسخىدىن يەتكۈزۈپ بېرىش.
ئەگەر بۇ يازمىلارنى ئەينەن تارقىتىش سىزنى سەل ئەنسىرىتىپ قويىدىغان بولسا، ئۇنىڭدىكى مەن

ئۆزۈم قوشقان مەزمۇنلارنىڭ ھەممىسىنى ئېلۋەتتە سىزنىڭ بولۇۋېرىدۇ. مېنىڭ ئىسمىنى ئۆچۈرۈۋەتسىڭىزمۇ بولۇۋېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ پەقەت 4 نەپەر خەلقئارالىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ماقالىسىنىڭ قىسقارتىلمىسى بولىدۇ. ئەگەر سىزنىڭ ئاپىرىپ بېرىشىڭىز دىگەندەك قۇلايلىق ئەمەس ياكى ئەندىشىسىز ئەمەس بولسا، ئۇنى سىزنىڭ ئەندىشىگە

يولۇقمايدىغان تونۇشىڭىز، ياكى تونۇشىڭىزنىڭ تونۇشى يەتكۈزۈپ بەرسۇن. ئىشقىلىپ مېنىڭ بۇ يەردىكى ئۇمىدىم، ئۇيغۇر مائارىپى ساھەسىدىكى ئۇيغۇر ئەمەلدارلار ھېچ بولمىغانىدا بۇ ماقالىنى بىر قېتىم ئوقۇپ قويغان بولسا. مەن بۇ يازمىلارنى تەييارلاش ئۈچۈن ئۆزۈمنىڭ نۇرغۇن دەم ئېلىش كۈنلىرىنى سەرپ قىلدىم. ئۆزۈمنىڭ كەسپى

ساھەسىدە ئىنگلىزچە ئىلمىي ماقالە يېزىپ ئېلان قىلىش پۈرسەتلىرىنىڭمۇ بىر قىسمىنى قۇربان قىلدىم. بولسا بۇ يازمىلارنىڭ كۆچىدىن تولۇق پايدىلانساق. ئۇيغۇر مائارىپىدىكى ھازىرقىدەك خاتا سىياسەتنى ئۆزگەرتىش ئىشىدا، ئادەتتىكى پۇقرالار قىلالايدىغان ئىشلار بار. قىلالمايدىغان ئىشلارمۇ كۆپ. بىر قىسىم ئىشلارنى چوقۇم

ئۇيغۇر ئەمەلدارلىرى ئارقىلىقلا ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولىدۇ. شۇڭا ئۇلار ھازىرقى زامان مائارىپشۇناسلىقى، جەمئىيەتشۇناسلىقى، تىلشۇناسلىقى ۋە پسىخولويىيەسى ساھەسىدىكى بۇ يېڭى بىلىملەردىن خەۋەردار بولۇپ قالغان بولسا.

يەنە بىر ئىش، شىنجاڭ مائارىپ نازارىتى 2009-يىلى 2-ئاينىڭ

18-كۆنى «ئاپتونوم رايونىنىڭ ئۇزۇن مەزگىللىك مائارىپ ئىسلاھاتى ۋە مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پىلانىغا پىكىر ئېلىش ئۇقتۇرۇشى»نى ئېلان قىلىپتۇ. بۇ ئۇقتۇرۇش توغرىسىدا تۆۋەندىكى تور بەتلىرىدە تەپسىلىي ئۇچۇرلار بار ئىكەن:

http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-60986.html

http://bbs.salkin.cn/read.php

?tid-61093.html

مەن بۇ پائالىيەتنىڭ
سەممىلىك دەرىجىسىنىڭ
قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلمەيمەن.
ئەگەر دىيارىمىزدىكى كەڭ ئۇيغۇر
خەلق ئاممىسى مۇۋاپىق كۆرسە،
بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي،
نۆۋەتتىكى مائارىپ سىياستى
كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان يامان
ئاقىۋەتلەردىن ئۇلارنى خەۋەردار
قىلىپ قويغان بولسا. مەن

ئەسلىدە بۇ قېتىم سەل ئۇزۇنراق ۋاقىت سەرپ قىلىپ، ھېلىقى ئىنگلىزچە 30 بەتلىك ماقالىنىڭ قالغان قىسمىنى ئۇشبۇ يازمامدا تولۇق بېرەي، دەپ ئويلىغان ئىدىم. لېكىن يۇقىرىقى پۇرسەت ناھايىتى مۇھىم بولغاچقا، مەن ۋاقىتنى كېچىكتۈرۈشنى خالىمىدىم. بولسا بارلىق ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ ئىشقا جىددىي قارىشىنى، پىكىر-تەلەپ بېرىشكە

ئاكتىپ قاتنىششىنى ئۈمىد قىلىمەن.

2-ئاينىڭ 21-كۈنىدىكى «خەلقئارالىق ئانا تىل بايرىمى» مۇناسىۋەتتى بىلەن ئۇيغۇر دىيارىدىكى نۇرغۇن قېرىنداشلار ناھايىتى ياخشى يازمىلارنى تەييارلاپ ئۇيغۇر تور بەتلىرىدە بېرىپتۇ. بىزلەر ھەتتا ئۆز مەكتەپلىرىدە مەخسۇس پائالىيەت ئۆتكۈزۈپتۇ. مەن بۇ

ئەھۋالـدىن ناھـايىتى خۇشـال بولدۇم. بىر خىل يېڭىلىق ھېس قىلـدىم. مۇشـۇ پۇرسـەتتىن پايـدىلىنىپ، مەن چەت ئەلـدە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئاشۇ قېرىنداشـلارغا چوڭقـۇر تەشەككۈرۈمنى بىلدۈرىمەن.

مەن ئەمـدى ئەسـلى ماقالىدىكى مەزمۇننى باشلايمەن. ئالـدىنقى قېتىملاردىمـۇ تىلغـا

ئالغىنمىدەك، ئەسلىدىكى ئىنگلىزچە ماقالە ئىسپات بېرىش خاراكتېرىدىكى ماقالە بولغاچقا، قانۇنىي نۇقتىنى چىقىش قىلىپ ئېلىپ بارغان مۇلاھىزىلەرمۇ ماقالىنىڭ خېلى كۆپ مەزمۇنىنى تەشكىل قىلىدىكەن. ئۇ مۇلاھىزىلەر بۇرۇن دېيىلىپ بولغان مەزمۇن ئۇستىدە بولغاچقا، مەن ئۇنداق مۇلاھىزىلەرنى ئاساسەن قىسقارتتۇقتەكەن بولۇپ، بۇ

ئىشتىن ئوقۇرمەنلەرنىڭ خەۋەردار بولۇپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

3. ئىرقىي قىرغىنچىلىق

بىز يۇقىرىدا ھۆكۈمران مىللەت تىلىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان مائارىپ يەرلىك مىللەت باللىرىغا ئىنتايىن يامان ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدۇق. شۇنداقلا بىز بۇنداق مائارىپ ئىنتايىن كۈچلۈك ئاسسىمىلياتسىيە تۈسىنى

ئالدىغانلىقنى، شۇڭا ئۇ يەرلىك مىللەت تىلى بىلەن مەدەنىيىتىنىڭ يوقىلىپ كېتىشىدە ئىنتايىن چوڭ رول ئوينىغانلىقىنىمۇ بايان قىلدۇق.

بۇنداق يوقىتىش كۆپىنچە ئەھۋالدا «مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق» (ئىنگلىزچە «cultural genocide»)، دەپ ئاتىلىپ كەلدى. «ئىرقىي قىرغىنچىلىق» دېگەن سۆزنى

راھاەل لەمكىن تۇنجى بولۇپ ئۆيلاپ چىققان بولۇپ، ئۇنىڭ قارىشىچە «ئىرقىي قىرغىنچىلىق» دېگەن سۆز پەقەت مىللەتلەرنىڭ فىزىكىلىق ياكى جىسمانىي جەھەتتىن يوقىتىلىشىغىلا قارىتىلغان بولماستىن، بىر مىللەتنىڭ تۇرمۇشىدا كەم بولسا بولمايدىغان نەرسىلەرنىڭ يوقىتىلىشىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئېلىشى كېرەك. بۇ يەردىكى «بىر

مىللەتنىڭ تۇرمۇشىدا كەم بولسا بولمايدىغان نەرسىلەرنى يوقىتىش» دېگىنىمىز ئاشۇ مىللەتنى ھۆكۈمران مىللەتنىڭ ئىچىگە ئاسسىمىلياتسىيە قىلىپ قوشۇۋېتىشنى مەقسەت قىلغان بولۇپ، بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتى، تىلى، مىللىي ھېسسىياتى، دىنى، ئىقتىسادىي مەۋجۇتلۇقى قاتارلىقلارنىڭ سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلمىلىرىنى بۇزۇپ

تاشلاشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ب
د ت نىڭ «ئىرقىي
قىرغىنچىلىققا قارشى تۇرۇش
كېلىشىمى»نى تۈزۈپ چىقىش
جەريانىدا، «مەدەنىيەت
جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق»
ئۇقۇمى ناھايىتى ئۇزۇن مۇنازىرە
قىلىنغان. «كىشىلىك ھوقۇق ۋە ب
د ت سېكرېتارىيات
باشقارمىسى»نىڭ دەسلەپكى
ھۆججىتىدە «ئىرقىي قىرغىنچىلىق

ھەرىكەتتى» گە «بىر گۇرۇپپا ئىنساننى مەقسەتلىك ھالدا ۋەيران قىلىش» دېگەن ئېنىقلىمىنى بەرگەن، ھەمدە ئۇنى جىسمانىي جەھەتتىكى، بىئولوگىيە جەھەتتىكى ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى قىرغىنچىلىق، دەپ ئۈچ كاتېگورىيىگە ئايرىغان. بۇنىڭ ئىچىدىكى 3-كاتېگورىيە «مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ۋەيران قىلىش»

دېگەننىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان،
ھەمدە تۆۋەندىكى ئىشلارمۇ ئاشۇ
كاتېگورىيىگە كىرگۈزۈلگەن:
(1) باللارنى مەجبۇرى ھالدا
باشقا بىر مىللەتكە
ئايلاندۇرۇۋېتىش.
(2) بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىگە
ۋەكىللىك قىلىدىغان كىشىلەرنى
مەجبۇرى ۋە سىستېمىلىق ھالدا
ئۆز ماكانىدىن قوغلىۋېتىش.
(3) ئۆزىنىڭ ئانا تىلىنى

خۇسۇسىي تۇرمۇشتا ئىشلىتىشنىمۇ چەكلەش.

(4) ئۆز ئانا تىلىدا يېزىلغان كىتابلارنى ياكى دىنىي كىتابلارنى سىستېمىلىق ھالدا يوقىتىۋېتىش، ياكى يېڭى باسما ماتېرىياللىرىنى چىقىرىشنى چەكلىۋېتىش.

(5) بىر مىللەتنىڭ تارىخىي ياكى دىنىي خاتىرە ۋەسىقىلىرىنى سىستېمىلىق ھالدا يوقىتىۋېتىش ياكى ئۇلارنى باشقا ئىشلار ئۈچۈن

ئشلىتىش. تارىخ، سەنئەت ياكى دىنىي قىممەتكە ئىگە ھۆججەت ۋە باشقا نەرسىلەرنى سىستېمىلىق ھالدا يوقىتىش ياكى يۆتكىۋېتىش.
«مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق» ب د ت نىڭ ئىقتىساد ۋە جەمئىيەت كونسۇلى تەرىپىدىن تەييارلانغان يەنە بىر قانۇننىڭ دەسلەپكى لايىھىسى ئىچىگىمۇ كىرگۈزۈلگەن. ئۇ لايىھىنىڭ 3-ماددىسىدا

«مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق دىگىنىمىز بىر مىللەتنىڭ تىلى، دىنى، ياكى مەدەنىيىتىنى يوقىتىش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان مەقسەتلىك ھەرىكەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ» دېيىلگەن بولۇپ، ئۇنىڭغا تۆۋەندىكى ئىشلارمۇ كىرگۈزۈلگەن:

(1) بىر مىللەتنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى كۈندىلىك تۇرمۇشدا ياكى

مەكتەپلەردە ئىشلىتىشنى چەكلەش ياكى ئۆز تىلىدىكى كىتاب-ژۇرناللارنى بېسىپ چىقىرىش ياكى تارقىتىشنى چەكلەش.

(2) بىر مىللەتنىڭ ئۆز كۇتۇپخانىسى، مۇزېيخانىسى، مەكتەپلىرى، تارىخىي خاتىرە مۇنارلىرى، دىنىي بىنالىرى ياكى باشقا مەدەنىيەت ئەسلىھەلىرىنى ئىشلىتىشنى توسۇش ياكى بۇنداق

نەرسلەرنى يوقىتىۋېتىش.

لېكىن، غەربتىكى بىر قىسىم ئەللەرنىڭ قارشى چىقىشى بىلەن، «مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق» ئۇقۇمى ئەڭ ئاخىرى ب د ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى تۇرۇش كېلىشىمى» غا كىرگۈزۈلمىدى. قارشى چىققۇچىلارنىڭ ئاساسلىرى مۇنۇلاردىن ئىبارەت:

(1) بىر مىللەتنىڭ جىسمانىي

جەھەتتىن ۋەيران قىلىنىشىنىڭ دەرىجىسى ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ يوقىتىلىشىغا قارىغاندا تېخىمۇ ئېغىر بولىدۇ.

(2) مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق نۇرغۇن ساختا ئەرزىلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ.

(3) «ئىرقىي قىرغىنچىلىق» مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالسا، ئوخشىمىغان مەدەنىيەت ۋە

تىلىدىكى مىللەتلەرنىڭ ئاسسىمىلياتسىيە قىلىنىشىنى چەكلەپ قويىدۇ.
كۆلكىلىك يېرى شۇكى، ئامېرىكا ۋە كانادا قاتارلىق بىر قىسىم دۆلەتلەردىن كەلگەن ۋەكىللەر مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى «ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى تۈزۈش كېلىشىمى» گە كىرگۈزگەندە يەرلىك مىللەتلەرنىڭ ئۆزى

ئۇستىدىن ئەرز قىلىشىدىن ناھايىتى ئەنسىرىدى. (ئەركىن سىدىقنىڭ ئىزاھاتى: كەڭگىس خانىمنىڭ 800 بەتلىك كىتابىدا ئېيتىلىشىچە، يۇقىرىقى ئىشقا قارشى چىققان دۆلەتلەر ئىچىدە جۇڭگومۇ بار ئىكەن.)

«مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق» نى ب د ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىق كېلىشىمى» تېكىستىنىڭ ئىچىگە

كىرگوزۇلمىگىنى ئاشۇ كېلىشىمنىڭ يۇقىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان سىياسەت ۋە ھەرىكەتلەرگە قارىتا قوللىنىش دائىرىسىنى زور دەرىجىدە چەكلەپ قويىدى. لېكىن، 1940-يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرىدا ب د ت نىڭ بۇ كېلىشىمى رەسمىيلەشكەندىن بۇيان، ئاز سانلىق مىللەتلەرنى قوغداش توغرىسىدا باشقا نۇرغۇن مۇھىم خەلقئارالىق قانۇنلار ۋۇجۇدقا

كەلگەن بولۇپ، ئاسسىملياتسىيە
سياسىتى ھازىر مۇناسىۋەتلىك
خەلقلەرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىغان
سۇرۇپ، قالىلىشانىدى
(مەسىلەن، تور بەت ئادرېسى
مۇشۇ يازمىنىڭ ئاخىرىسىدا
بېرىلگەن، ب د ت نىڭ
1992-يىلىدا ماقۇللانغان
«مەدەنىي ۋە سىياسىي ھوقۇق
توغرىسىدىكى خەلقئارا كېلىشىم»
گە قاراڭ). بىراق، بۇ كېلىشىملەر

ئاسسىملياتسىيە سىياسەتلىرنى مەنئى قىلغان بىلەن، ئۇلارنى بىر خىل جىنايەت، دەپ ھېسابلىمايدۇ. ب د ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىق كېلىشىمى» مۇ بىر جانلىق ھۆججەت بولۇپ، ئۇنىڭ مەزمۇنى ۋە قوللىنىلىشى بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق تەرەققىي قىلدۇرۇلىدۇ.

«ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى تۇرۇش كېلىشىمى» دە ئىرقىي

قىرغىنچىلىققا مۇنداق ئىنقىلما بېرىلگەن: بىر مىللىي، ئېتنىك ياكى دىنىي گۇرۇپپىنىڭ ھەممىسى ياكى بىر قىسمىنى يوقىتىۋېتىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ھەر قانداق ھەرىكەت. گەرچە بۇ يەردە «يەرلىك مىللەت» دېگەن سۆز ئالاھىدە تىلغا ئېلىنمىغان بولسىمۇ، ھېچ بولمىغاندا ئۇلارنىڭ ئوخشىمىغان ئېتنىكلىكى نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا،

ئۇلارنىڭ بىر خىر قوغدىلىدىغان ئىنسانلار گۇرۇپپىسىغا تەۋە ئىكەنلىكىدە ھېچ قانداق شەك يوق.
«ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى تۇرۇش كېلىشىمى» 2-ماددىسىنىڭ 5 پاراگرافى ئاساسىي جەھەتتىن بىر مىللەتنىڭ جىسمانىي جەھەتتىن ۋەيران قىلىنىشى توغرىسىدا سۆزلىگەن:
(ئا) بىر مىللەت ئەزالىرىنى

ئولتۇرۇلۇشى
(ب) بىر مىللەت ئەزالىرىغا ئېغىر دەرىجىدىكى بەدەن زەخمىسى پەيدا قىلىش
(چ) بىر مىللەتنىڭ تۇرمۇش شارائىتىغا قەستەن بۇزغۇنچىلىق قىلىش
(د) ئۇلارنى بىئولوگىيە جەھەتتىن ۋەيران قىلىش، ھەمدە بۇ مىللەتنىڭ تۇغۇپ كۆپىيىشىنى توسۇش ئۈچۈن مەخسۇس تەدبىر

قوللىنىش.

بۇ يەردىكى پاراگراف (ب) بىر مىللەت ئەزالىرىنىڭ بەدىنىگە زەخمە كەلتۈرۈشنىلا ئۆز ئىچىگە ئېلىپ قالماستىن، ئۇلارغا روھىي جەھەتتە زەخمە كەلتۈرۈشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. پاراگراف (ئا) بولسا بىر مىللەتنىڭ باللىرىنى مەجبۇرى ھالدا باشقا بىر مىللەتكە ئايلاندۇرۇۋېتىلىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىز 1-ماقالىمىزدە كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، كەمپىتىمە مائارىپ، بولۇپمۇ ياتاقلىق مەكتەپ ئوقۇ-ئوقۇتۇشى باللارنىڭ روھىي جەھەتتىكى ساغلاملىقىغا ئىنتايىن ئېغىر ۋە مەڭگۈلۈك يامان ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ. شۇڭلاشقا بىز ئاشۇنداق مائارىپ يەرلىك مىللەت باللىرىغا ئىنتايىن ئېغىر روھىي زەخملەرنى ئېلىپ كېلىدۇ، دەپ

قارايمىز.
نۇرغۇن ۋاقىتلاردا ياتاقلىق مەكتەپتە ئوقۇش يەرلىك مىللەت باللىرىنىڭ ئۆز مىللىتىدىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارمىدى. ئەمما، بىز ئۆزىمىزنىڭ 1-ماقالىسىدە كۆرسىتىپ ئۆتكەندەك، بۇنداق باللار ئوقۇشنى تاماملاپ بولغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئەسلى جەمئىيىتىگە قايتۇرۇلغان

بولـسمۇ، ئۆزنىـڭ مەدەنىيتـى، تىلى، ھەتتا ئائىلسى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى پسىخولويە جەھەتتىن مەڭگۈ ئۆزۈلۈپ كەتكەن. يەنى، بۇنداق مائارىپ يۇقىرىقى بارلىق باغلىنىشلارنى تەلتۆكۈس بۇزۇپ تاشلايدۇ. ئەمما، ئەڭ مۇھىم يېرى شۇكى، ياتاقلىق مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇشـى باللارنىـڭ ئەسـلى جەمئىيىتـدىن فىزىكىلىـق جەھەتتىنمۇ مەڭگۈ ئايرىلىنىشىنى

كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ (ئەركىن سىدىقنىڭ ئىزاھاتى: ئىچكىرىدە ئوقۇغان ئۇيغۇر باللارنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىنكى پۈتۈن ئۆمرىنى ئىچكىرىدە ئىشلەپ ئۆتكۈزۈشى مۇشۇ ئەھۋالنىڭ بىر تىپىك مىسالىدۇر).

ياتاقلىق مەكتەپ بىر مىللەت باللىرىنى مەجبۇرى ھالدا يەنە بىر مىللەتكە ئۆزگەرتىۋېتىدۇ، دەپ قاراشقا بولىدۇ. بۇنىڭ بىر مىسالى

باللارنى ئۆز ئائىلىسىدىن ئايرىپ ياتاقلىق مەكتەپكە بېرىشقا قىزىقىدىغان ھەم خۇددى تاۋۇتتەك تارچۇق يات مۇھىتقا كۆنۈش ئۈچۈن تەييارلىق قىلالىغان بولسىمۇ، ياتاقلىق مەكتەپكە بېرىشقا فىزىكىلىق جەھەتتىن مەجبۇرلاشتىن ئىبارەتتۇر. ئەمما، دۆلەت ھۆكۈمىتىنىڭ ياتاقلىق مەكتەپنى يولغا قويۇشتا ئىنتايىن كۆپچىلىك بېسىمى ۋە يوشۇرۇن مەجبۇرلاش كۈچى بار بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ ئەمەلىي فىزىكىلىق ۋاستىلەرنى بىۋاستە ئىشلىتىشىنىڭ ھاجىتى يوق.

بۇنداق ئەھۋال ياتاقلىق مەكتەپ
ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن يولغا
قويۇلۇپ، يەرلىك مىللەت ئاتا-
ئانىلىرى «باللىرىمىزنى ياتاقلىق
مەكتەپكە بەرمەي
قۇتۇلالمايدىكەنمىز» دەپ
قارايدىغان دەرىجىگە كەلگەن
ۋاقىتتا تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ.
مانا بۇ گالتۇڭ ئوتتۇرىغا قويغان
ئۆچىنچى كوچ، يەنى «ئىدىيىدىن
پايدىلىنىش» تىن ئىبارەت.

(ئەركىن سىدىقنىڭ ئىزاھاتى: بۇنى
بىر «كۆڭۈلنى پروگراممىلاش
جەريانى» دەپ قاراشقىمۇ
بولىدۇ.) ئىدىيىدىن
پايدىلىنىپ بېقىندى مىللەتنى
بويسۇندۇرۇش مىللەتچىلىك ئورنىنى
مەجبۇرىي قوبۇل قىلدۇرۇش ۋە
ئاشۇنداق ئورۇننى
ئىزچىللاشتۇرۇشقا تۆھپە
قوشقۇزۇش ۋاقتىدا، ھۆكۈمران
ئورۇندىكى مىللەت مۇنداق 3

جەرياندىن پايدىلىنىدۇ:
(1)ھۆكۈمدار مىللەتنىڭ تىلىنى، مەدەنىيىتىنى، قائىدە-نىزاملىرىنى، ئەنئەنىسىنى، تەشكىلىي قۇرۇلمىسىنى، تەرەققىيات سەۋىيىسىنى ۋە كىشىلىك ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىشنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈش.
(2) ئاز سانلىق مىللەت ياكى بېقىندى مىللەتنىڭ تىلى، مەدەنىيىتى، قائىدە-نىزاملىرى،

ئەنئەنسى، تەشكىلىي قۇرۇلمىسى، تەرەققىيات سەۋىيىسى ۋە كىشىلىك ھوقۇقتا ھۆرمەت قىلىشى قاتارلىقلارنىڭ قىممىتىنى چۈشۈرۈپ، شۇ ئارقىلىق ئۇلارنى كونا-پوسۇنلۇق، قالاق، يېڭى تېخنولوگىيە ۋە ئۇچۇر دەۋرىگە ماسلىشالمايدىغان قىلىپ كۆرسىتىش.

(3) ھۆكۈمدار مىللەت بىلەن بېقىندى مىللەتنىڭ ئىقتىسادىي،

سىياسىي، پسخولوگىيە، مائارىپ، ئىجتىمائىي، تىل جەھەتلەردىكى ھېلىقدەك مۇناسىۋەتنى بىر خىل نورمال مۇناسىۋەت قىلىپ كۆرسىتىش، شۇ ئارقىلىق ھۆكۈمدار مىللەت قىلغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ياخشى ئۇنۇم بېرىدىغان ۋە بىقىندى مىللەتكە پايدا يەتكۈزىدىغان ئىش قىلىپ كۆرسىتىش. مەسىلەن، ھۆكۈمدار مىللەت قىلىۋاتقان ئىش ئاز سانلىق

مىللەتكە يارىدەم قىلىش، ئۇلارنى مەدەنىيەتلىك قىلىش، ئۇلارنى زامانىۋىلاشتۇرۇش، ئۇلارغا دېموكراتىيىنى ئۆگىتىش، ئۇلارغا ھوقۇق بېرىش، ھەمدە دۇنيا تېچلىقىنى قوغداش، دېگەنگە ئوخشاش. ئەمما، ئەمەلىيەتتە بولسا بىقىندى مىللەتنىڭ بۇنداق ئەھۋاللارغا بويسۇنۇشى ۋە ئۇلارنى كۆرۈنۈشتە قوبۇل قىلىشى ھوقۇق جەھەتتىكى زور تەڭسىزلىك ۋە

دۆلەت ھاكمىيىتىنىڭ زور ۋە يوشۇرۇن مەجبۇرلاش كۈچىنىڭ تەسىرى بىلەن ۋۇجۇدقا چىققان.

فرانسىيىلىك جەمئىيەتشۇناس پەررە بوۋردەۋ (Pierre Bourdieu) مۇ مۇشۇنداق «ئويدۇرما ماقۇل بولۇش» بىلەن مائارىپنىڭ مۇناسىۋىتىنى تەھلىل قىلغان. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئاتا-ئانىلار ھېلىقىدەك ئىشلارنى قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئۆز

كۆڭۈلدە تونۇپ يېتىپ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ «يوللۇق ئىش» بولۇپ قېلىشىغا يول قويىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، نۇرغۇن ئاتا-ئانىلار ۋە باللار بەزى ئىشلارغا بوي سۇنمىسا دۆلەت ھاكىمىيىتى ئۆزلىرىنى جىسمانىي، ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي جەھەتتىن جازالايدىغانلىقىدىن قورقىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۆزلىرى ناھايىتى زىيانلىق ئىكەنلىكىنى تولۇق

چۈشـــــــنندىغان ئـــــشلارغىمۇ قاتنىشىدۇ. مۇشۇنداق ۋاستىدىن پايـدىلىنىپ يەرلىك مىللەت باللىرىنى ياتاقلىق مەكـتەپ ۋە شـــۇنىڭغا ئوخـــشاش باشـــقا مەكـــــــتەپلەردە ئوقۇشـــــقا مەجبۇرلىغانـــــــــدا، دۆلەت هـــــاكىمىيتىنى يېتەرلىـــك دەرىجىـدىكى زورلۇق-زومبلۇق كـۆچىنى ئىشلەتتى، دەپ قاراشقا بولىدۇ.

شۇڭلاشقا، گەرچە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق ب د ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى تۈرۈش كېلىشىمى» گە كىرگۈزۈلمىگەن بولسىمۇ، بىزنىڭ قارىشىمىزچە، يەرلىك مىللەت بالىلىرى ئۆز بېشىدىن كەچۈرۈۋاتقان ئوقۇ-ئوقۇتۇشنىڭ نۇرغۇن تەرەپلىرىنى ئىرقىي قىرغىنچىلىق ھەرىكەتلىرى، دەپ ھېسابلاشقا بولىدۇ.

ئۇشبۇ يازمىنىڭ 3-قىسمى مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشتى. ئۇنىڭ كېيىنكى قىسمى (يەنى ئاخىرقى قىسمى) «ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزگەن جىنايەت» ۋە «خۇلاسە» نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
مەن ۋەتەندىكى ئۇيغۇر تىياتىرخانىسىدا بىرەر ئۇيغۇرچە سەھنە ئويۇنى كۆرۈپ باقمىغىلى ھازىر 25 يىلدىن ئاشتى. شۇڭا مەن ۋەتەندە ئىشلەنگەن

ئۇيغۇرچە ناخشا-ئۇسسۇل ۋە ئىتوت ۋۇچىد لىرنى ئىنتايىن ياخشى كۆرىمەن. يىقىندىن بۇيان ھەر قېتىم ئاشۇنداق ۋۇچىد نى كۆرگەن ۋاقتىمدا، ئىختىيارسىز ھالدا كاللامغا «ئۇيغۇرلارنىڭ مۇشۇنداق نەرسىلىرى يەنە 25 يىلدىن كېيىن قانداق بولۇپ كېتەر؟ يەنە 50 يىلدىن كېيىنچۇ؟» دېگەن سوال كېلىپ، كۆزۈم ئىختىيارسىز ھالدا ئىسسىق

ياش بىلەن لىق تولىدىغان بولۇپ قالدى. بىر قانچە كۈننىڭ ئالدىدا مەن ئامېرىكىدىكى بىر ئۇيغۇر تونۇشۇم بىلەن پاراڭلىشىپ قالدىم. ئۇ يېقىندا يۇرتىدىكى دادىسىغا تېلېفون قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئوغلىنى يۇرتقا ماندۇرۇپ بىر قانچە يىل ئوقۇتۇپ، شۇ ئارقىلىق ئوغلىنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىن تولۇق ساۋاتىنى چىقىرىۋالغۇسى بارلىقىنى ئېيتىپتۇ. دادىسى ئۇنىڭغا

جاۋابەن: «بۇ نىمە دىگىنىڭ؟ هازىر بۇ يەردە ئۇيغۇر تىلىدا دەرس ئۆتىدىغان بىرمۇ مەكتەپ يوق!»، دەپ جاۋاب بىرىپتۇ. ئۇيغۇر ماكانىدا ئۇيغۇر تىلىدا دەرس بىرىدىغان مەكتەپ بولمىسا، بۇ نىمىدىن دىرەك بىرىدۇ؟ شۇڭا مەن ھەر بىر ئوقۇرمەنلەردىن ئۇشبۇ يازمىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەزمۇنلارنى ئوبدان چۈشىنىپ

ئۆزلەشتۇرۇۋېلىپ، شۇ ئاساستا «مەن ئۇيغۇر تىلى ۋە مەدەنىيىتىنى قوغداپ قېلىشقا نېمە تۆھپە قوشالايمەن؟» دېگەن مەسىلە ئۈستىدە ئەستايىدىل ئويلىنىپ بېقىشنى ئۈمىد قىلىمەن. ئاخىرىدا تورداشلارغا ئىككى قېرىندىشىمىز www.meripet.blogbus.com تا قالدۇرغان ئىنكاسنى سۇنۇپ، بۇ يازمامنى

ئاخىرلاشتۇرمەن:

1 - ئىنكاس: «يازمىلىرىڭىز يۇرىكىمنى ئېزىۋەتتى. ئۇقۇماي دېسەم، ۋىجدانىم كۆتۈرمەيدۇ. ئۇقۇۇسام ئۇتتىنىڭ ئىچىدە كۆيۈۋاتقاندەك پۇچىلىنىپ كېتىمەن. قانداق قىلىش كېرەك؟ خەنزۇچە يەسلىدە تۇرىدىغان قىزىم (بىزنىڭ بۇ يەردە ئۇيغۇرچە يەسلى يوق) بىر كۈنى چوشقا كۆچۈكىنىڭ بەك ئومـاق

ئىكەنلىكىنى، چوڭ بولسا چوشقا باقىدىغانلىقىنى ئېيتىپ كەپتۇ. تۇرۇپلا قالدىم، كۆلەيمۇ، يىغلايمۇ؟ كىتابلىرىنىڭ ھەممىسىدە چوشقا-چاشقانىنىڭ ھېكايىلىرى تۇرسا، شۇنى سۆزلىمەي نېمىنى سۆزلەيدۇ بۇ بالا؟ قانداق قىلىش كېرەك؟ جىيەنلىرىمگە ياخشى ئوقۇسىلا، چوقۇم ئارزۇ-ئارمىنىغا يېتىدىغىنىنى سۆزلەۋېتىپ، ئىشىنىز

يۈرگەن ماگىستىر دوستۇم
ئېيسىمگە يېتىپ، داۋاملىق
سۆزلەشكە تىلىم كۆيدى. جېنىم
ئاكا، مەن قانداق قىلىشىم كېرەك؟
قىزىم قانداق قىلىشى كېرەك؟
دائىم ئويلاپ قالىمەن: "پانى
ئالەمدىكىلەر بۇ دۇنيادىكى
ئىشلارنى كۆرەلەمدىغاندۇ؟ ئەگەر
كۆرەلىسە، ئۇ ئالەم ئاللىبۇرۇن
ئاتا-بوۋامنىڭ كۆز يېشىدا دېڭىز
بولغاندۇ؟ قانداق قىلارسەن بالام؟

كىيىن راستىنلا چوشقا باقارسەنمۇ؟ ئۇ ئالەمدە يىغلاپ، كۆر بولۇپ قالارمەنمۇ؟'»

2-ئىنكاس: «سالام ئەركىن ئاكا: قانداق ئەھۋالىڭىز؟ ...مەن بۇ يىل ئوقۇش پۈتتۈرۈپ مەلۇم تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە ئوقۇتقۇچى بولدۇم. بۇ مەكتەپنى باشلانغۇچتىن تارتىپ ھەممىسىنى قوش تىللىق سىنىپ قىلىۋەتتى. بۇ باللارنىڭ ئۆگىنىشى بەك ناچار.

بەزى پەنلەردىن (ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيە) ئىمتىھان ئالسا، بىر سىنىپتىن ئاران 2-3 بالا ئۆتىدۇ. مەن ئۆزۈم كومپيۇتېر ئوقۇۋاتقۇچىسى، مەن ئۇلار بىلەن ئۇرغۇن ۋاقىتلاردا سۆھبەتلەشسەم، ئۇلارنىڭ پىكرى ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش چىقتى. يەنى: ھەممىسىدە ئارزۇ بار، ئەمما ئۇلار بىز دەرس ۋاقتىدا خەنزۇچە سۆزلىسەك ھېچ نەرسە بىلەلمىدۇق

. قانداقمۇ ئالىي مەكتەپكە
ئۆتۈمىز دېگەندەك ئۇمىدسىز ،
ئىشەنچسىز سۆزلەرنى قىلدى.
دېمىسىمۇ شۇ ئۇلارغا ئانا تىلدا
دەرس سۆزلىمەي، خەنزۇ تىلدا
دەرس سۆزلەيدۇ. باشلانغۇچمۇ
شۇنداق. بەزى سىنىپلارغا ھەتتا
خەنزۇلار دەرس ئۆتىدۇ،
چۈشەنمىدۇ چۈشەنمەمدۇ
رەھبەرلەرنىڭ كارى يوق. پەقەت
بىر سائەتلىك ۋەزىپىنى توگەتسىلا

بولدۇ. بۇنىڭغا مەكتەپمۇ خوش. مەن بۇ جەرياندا بەزى مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەنمۇ پىكىر ئالماشتۇرۇپ، شۇنداق تونۇشقا كەلدىمكى: بىزنىڭ مائارىپىمىز هازىر بىر قۇرۇق جازىغا ئوخشاپ قاپتۇ . مەن مۇشۇ ئىشلاردا ئازراق بولسىمۇ مىللىتىم ئۈچۈن ياخشى ئىش قىلغۇم، بالىلارنى ياخشى تەربىيىلىگۈم بار. شۇ سەۋەبتىن سىزدىن قانداق قىلسام بولىدۇ،

دەپ مەسلىھەت ئالاي دېگەن ئىدىم. ۋاقىت چىقىرىپ مەسلىھەت بېرىشىڭىزنى سورايمەن. رەھمەت سىزگە.»

بۇ يازمىدا تىلغا ئېلىنغان شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىگە مۇناسىۋەتلىك تور ئادرېسلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. ئۇشبۇ يازمىنىڭ 1-قىسمى (كونا يېزىق):

http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-54612-fpage-0-toread--page-1.html

2. ئۇشبۇ يازمىنىڭ 2-قىسمى (كونا يېزىق):

http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-60320.html

3. ئۇشبۇ يازمىنىڭ ئەسلى مەنبەسى بولغان «مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي ماقالىسى»:

http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_2008_7.pdf

4.«ئامېرىكا ئىندىئانلىرىنىڭ تەقدىرىدىن ئويلىغانلىرىم»: http://bbs.bilik.cn/viewthread.php?tid=8185&extra=page%3D4

5. كەڭگېس خانىمنىڭ قىسقىچە ئىنگلىزچە تەرجىمالى: http://akira.ruc.dk/~tovesk/all

publ.htm

6. ب د ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىق كېلىشىمى» (ئىنگلىزچە):

http://www.un.org/millenniu m/law/iv-1.htm

7. ب د ت نىڭ 1992-يىلدا ماقۇللانغان «مەدەنىي ۋە سىياسىي ھوقۇق توغرىسىدىكى خەلقئارا كېلىشىم» (ئىنگلىزچە):

http://www.unhchr.ch/html/me

nu3/b/d_minori.htm

8. «ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇيغۇر يېزىقلىرى»:

http://www.bilik.cn/?dp-bbsthread-21470.html

4 ـ قىسىم

2009-يىلى 3-ئاينىڭ 15-كۈنى

(بۇ ماقالىنى ھېچ كىمدىن رۇخسەت سورىماي، مەنبەسىنى ئەسكەرتكەن ھالدا باشقا ھەر قانداق تور بەتلىرىدە ئېلان قىلىسىڭىز بولىۋېرىدۇ.)

مەن ئۆشبۇ يازمامدا كەڭگىس

خانىم قاتارلىق 4 (Kangas)
نەپەر دۇنياغا تونۇلغان
مۇتەخەسسىسلەر تەييارلاپ،
2008-يىلى 21-ئاپرېلدىن 2-
مايغىچە ئېچىلغان بىرلەشكەن
دۆلەتلەر تەشكىلاتى (ب د ت) نىڭ
"يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى
7-نۆۋەتلىك دائىمىي سۆھبەت
يىغىنى" دا دوكلات قىلىغان 30
بەتلىك ئىنگلىزچە
"مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي

ماقالىسى" نىڭ مەزمۇنىنى تونۇشتۇرۇشنى داۋاملاشتۇرمەن.

4. ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت

"ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" دېگەن سۆز 1915-يىلى باشلانغان ئوسمانىيلار ئىمپىراتورلۇقى مەزگىلىدىكى تۈركلەر بىلەن ئەرمىنىيلەر ئارىسىدىكى قىرغىنچىلىق ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن.

گەرچە بۇ سۆز ئۇزۇن مۇددەت
ھەربىي توقۇنۇشلارغا قارىتا
ئىشلىتىلگەن بولسىمۇ، ھازىر
ئۇنداق ئەمەس. ھازىر
ئومۇمىيۈزلۈك قوبۇل قىلىنغان بىر
ئەھۋال شۇكى، بۇ سۆزنى تىنچلىق
مەزگىلىدىكى ئەھۋاللارغا
ئىشلەتسىمۇ بولىدۇ. "ئىنسانىيەت
ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن
جىنايەت" نىڭ نېمىلەردىن
تەشكىل تاپىدىغانلىقى 1998-

يىلى 7-ئاينىڭ 17-كۈنىدىكى "رىم خەلقئارا جىنايى ئىشلار سوتى قانۇنى" (ئىنگلىزچە " Rome Statute of the International Criminal Court"، قىسقارتمىسى " ICC Statute" بولۇپ، تۆۋەندە مەن ئۇنى "رىم قانۇنى" دەپ ئالىمەن) دا ئەڭ تولۇق تەسۋىرلەنگەن. رىم قانۇنىنىڭ 7-ماددا 1-ئابزىسىدا "ئىنسانىيەت ئۇستىدىن

ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" كە مۇنداق ئېنىقلىما بېرىلگەن: ئۆزىنىڭ نېمە ئىش قىلىۋاتقىنىنى بىلىپ تۇرۇپ، مەلۇم بىر قورالسىز پۇقرالار نوپۇسىغا قارىتا ئېلىپ بارغان بەلگىلىك ساندىكى، كەڭ كۆلەملىك ياكى سىستېمىلىق ھۇجۇمدىن ئىبارەت. ئاشۇ پاراگرافتا بۇ سۆزنىڭ مەنىسى يەنە "بىر دۆلەت ھاكىمىيىتى ياكى بىر تەشكىلات ئۆز سىياستى ئارقىلىق

مەلۇم بىر پۇقرالار نوپۇسىغا قارىتا
ئېلىپ بارغان بىر قاتار ھۇجۇملار"
دەپ كۆرسىتىلگەن. بۇنداق ئىش
بىر سىياسەت ھېسابلىنىشى
ئۈچۈن، بىر دۆلەت ھۆكۈمىتى
ياكى بىر تەشكىلات ئاشۇنداق
ھۇجۇمنى ئاكتىپلىق بىلەن ئېلىپ
بېرىشى ياكى باشقىلارنى ئۇنى
ئېلىپ بېرىشقا رىغبەتلەندۈرۈشى
كېرەك. ئەڭ مۇھىم يېرى شۇكى،
بۇنداق ھەرىكەت بىر ھەربىي

ھۆجۇم بولمىسمۇ بولۇۋېرىدۇ.
بىرىنچى قېتىملىق مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي ماقالىمىزدا بايان قىلغان يەرلىك مىللەت باللىرى مائارىپىنىڭ شەكلى يۇقىرىدىكى "ئىنسانىيەت ئۇستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" نىڭ تەلەپلىرىگە تولۇق چۈشىدۇ، دەپ قاراشقا پۈتۈنلەي بولىدۇ. بولۇپمۇ ھازىرچە بۇ خىل مائارىپ شەكلى رىم قانۇنى 7-

ماددا 1-پاراگراف ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەربىر ھالەتنىڭ بىرسى، دەپ قاراش، بۇ جىنايەت ئەلۋەتتە كۆپ خىل كۆرۈنۈشلەرگە ئاساسلىنىپ ئۆتكۈزۈلگەن. شۇنداقلا مائارىپ دېگەن دۆلەت ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان ئىش بولغاچقا، بۇنداق سىياسەتنى چوقۇم ئۆزگەرتىشكە توغرا كەلسە دۆلەت ھاكىمىيىتى كۆچمىگەن، دېيىش

ناھايىتى تەس. بۇنداق ھەرىكەت چوقۇم كەڭ-كولەملىك ۋە سىستېمىلىق بولۇپ، پۈتۈن مائارىپ سىستېمىسىنى مۇشۇنداق چۆشىنىشكە بولىدۇ.
رىم قانۇنى تۆۋەندىكى ئىش-ھەرىكەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان:
(ئا) قاتىللىق
(ب) قىرغىنچىلىق
(چ) قۇل قىلىش
(ف) قىيىن-قىستاق قىلىش

(گ) باسقۇنچلىق قىلىش ۋە جىنسىي جەھەتتىكى باشقا ئەشەددىيلىكلەر
(ئى) تەشكىللىك ھالدا بەزى كىشىلەرنى يوق قىلىۋېتىش
(ج) ئىرقىي ئايرىمچىلىق جىنايىتى
رىم قانۇنىدا ئۇشبۇ ماقالە بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىككى كىچىك پاراگراف بار. ئۇنىڭ بىرسى (ھ) پاراگراف بولۇپ، ئۇنىڭدا

"مەلۇم بىر گۇرۇپپا كىشىلەرنى مىللىتى، ئېتنىكلىگى، مەدەنىيىتى ۋە دىنى قاتارلىقلارنىڭ ئاساسىدا جازالاش". بۇ قانۇندا "جازالاش" دېگەن سۆزگە بېرىلگەن ئېنىقلىما مۇنداق: خەلقئارا قانۇنلارغا خىلاپ ھالدا، مىللىي كىملىكى سەۋەبىدىن بىر گۇرۇپپا كىشىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلىرىدىن قەستەن ۋە ئېغىر دەرىجىدە مەھرۇم قىلىش. بىز ئۆزىمىزنىڭ

ئىككى پارچە ماقالمىزدا يەرلىك
مىللەت بالىلىرىنىڭ مائارىپ
ھوقۇقىنىڭ ماھىيىتىنى ئانا تىلدا
ئېلىپ بېرىلىدىغان مەكتەپ
تەربىيىسى بىلەن باغلاپ تۇرۇپ
تەكشۈرۈپ چىقتۇق. ھەمدە
يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ
مەكتەپ تەربىيىسىنى ئۆز ئانا
تىلدا ئېلىپ بارماسلىق مائارىپ
شەكلى يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ
مائارىپ ھوقۇقىنى دەپسەندە

قىلىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ ئۆتتۇق. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، مۇشۇنداق مائارىپ ھوقۇقى رىم قانۇنىدا تەسۋىرلەنگەن ئاساسلىق ھوقۇقلارنىڭ بىر قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ. يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، مۇشۇنداق ئاساسىي ھوقۇقلاردىن مەھرۇم قالدۇرۇشتىن كېلىپ چىققان ئاقىۋەتلەر ئىنتايىن يامان بولۇپ، مۇشۇنداق سىياسەتلەر مەقسەتلىك

هالدا يولغا قويۇلۇۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىر دۆلەت ھۆكۈمىتى يولغا قويغان يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ مەكتەپ تەربىيىسىنى ئۆز ئانا تىلىدا ئېلىپ بارماسلىق مائارىپ سىياسىتىنى رىم قانۇنىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان "جازالاش" بىلەن ئوخشاش، دەپ قاراشقا بولىدۇ.

رىم قانۇنىدىكى ئۇشبۇ ماقالە بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىككىنچى

كىچىك پاراگراف (ك) پاراگراف بولۇپ، ئۇنىڭدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ھەرىكەت ئىنسان قىلىپىدىن چىققان، باشقىلارغا زور ئازاب-ئوقۇبەت، ياكى ئادەم بەدىنىگە، روھىي ياكى جىسمانىي سالامەتلىكىگە ئېغىر زەخمە ئېلىپ كېلىدىغان ھەرىكەتلەردىن ئىبارەت. بىز ئۆزىمىزنىڭ ئىككى پارچە ماقالىمىزدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، يەرلىك مىللەت

بالىلىرىنىڭ ئۆز ئانا تىلىدا ئوقۇيالماسلىقى ئۇلار ئۈچۈن ئىنتايىن ئېغىر ۋە مەڭگۈلۈك روھىي زەخمىلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ. شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئۆزىنى مۇددەتلىك جىسمانىي سالامەتلىكىگىمۇ ئېغىر زىيانلارنى ئېلىپ كېلىدۇ. شۇڭلاشقا بىز ئاشۇنداق مائارىپ سىياسىتى يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ ئاساسىي هوقۇقلىرىنى دەپسەندە

قۇلـــپلا قالماســتىن، ئاشــۇنداق مائارىپ سىياسىتى ئارقىلىق روھىي ۋە جىــسمانىي جەھەتتىكــى زور ئازاب-ئوقـۇبەتلەرنى كەلتـۈرۈپ چىقىرىــشنى "ئىنسان قېلىپــدىن چىققان ھەرىكەت" دەپ قاراشقا بولىدۇ، دەپ ھېسابلايمىز.

5. خۇلاسە

ناھايىتى روشەنكى، يەرلىك مىللەت باللىرى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن ۋە ھازىرمۇ كەچۈرۈۋاتقان ھەر خىل شەكىلدىكى كېمەيتمە مائارىپ ئۇلار ئۈچۈن ئىنتايىن يامان ۋە مەڭگۈلۈك روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىكى زەخمىلەرنى پەيدا قىلىدۇ. بۇنداق مائارىپ شەكىللىرى زورلۇق كۈچى بىلەن

ئەملگە ئاشۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلار يېقىن ۋە ئۇزۇن مۇددەتلىك يامان ئاقىۋەتلەرنى كەلتۇرۇپ چىقىردۇ. بىز ئۆزىمىزنىڭ 1-قېتىملىق ماقالىمىزدا مۇھاكىمە قىلغىنىمىزدەك، بۇنداق مائارىپ سىياسىتى بىر قاتار كىشىلىك هوقۇق ئۆلچەملىرىگە خىلاپ بولۇپ، بىزنىڭ قارىشىمىزچە ئۇلار ھازىرمۇ باللارنىڭ ئاساسىي هوقۇقىنى دەپسەندە قىلىۋاتىدۇ.

بۇنداق مائارىپ سىياستى يۇقىرى دەرىجىدىكى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش تۇسىنى ئالغان بولىدۇ. شۇڭلاشقا ئۇ ھازىرقى زاماندىكى خەلقئارا كىشىلىك ھوقۇق ئۆلچەملىرىنىڭ ئاساسى بولغان ئاز سانلىق مىللەتلەرنى قوغداش ئۆلچەملىرىگە زىت كېلىدۇ.

بىز ئۇشبۇ ماقالىدا يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى ئۆز ئانا تىلىدا ئوقۇتماسلىق مائارىپ سىياستى

قانداق دەرىجىدىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت بولىدىغانلىقى ئۈستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ باردۇق. گەرچە كېڭەشش ۋە خۇلاسلەش جەريانىدا "ئىرقىي قىرغىنچىلىق كېلىشىمى" نىڭ دائىرىسى تارايتىلغان بولسىمۇ، بۇ كېلىشىم كېيىمەيتمە مائارىپ سىياسىتىنىڭ ئوبيېكتىي قىلىنغان يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ

كەچۈرمىشلىرىنى مەزمۇن قىلغان ھەربىكەتلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتتۇق. بولۇپمۇ بىز بۇ خىلدىكى مائارىپ "ناھايىتى ئېغىر روھىي زەخمىلەر" نى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقىنى، "ناھايىتى ئېغىر جىسمانىي زەخمىلەر" بىلەن ئورتاق مەۋجۇت بولىدىغانلىقىنى، ھەممە يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى باشقا بىر مىللەتكە مەجبۇرى

ھالىدا ئۆزگەرتىۋېتىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقىنى كۆرستىپ ئۆتتۇق. ئەمما، تا ھازىرغىچە مۇشۇنداق ھەرىكەتلەرنىڭ ئىرقىي قىرغىنچىلىق بولۇپ ھېسابلىنىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان روھىي ئېلېمېنتلار بىر مىللەتنى فىزىكىلىق ۋە پسىخولوگىيىلىك جەھەتتىن ۋەيران قىلىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش غەرىزى بىلەن چەكلىنىپ كەلگەن بولۇپ، بۇ چەكلەنمە ئاشۇنداق

مائارىپ سىياسىتىنى يولغا قويۇشنى بىر خىل ئىرقچى قىرغىنچىلىق، دەپ ھېسابلاشقا زور دەرىجىدە توسقۇنلۇق قىلىپ كەلدى. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، "ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" دېگەن ئۇقۇمنىڭ چەكلىمىسى جىق ئاجىز بولۇپ، ئۇنى ھېلىقىدەك كېمەيتمە مائارىپ سىياسىتىگىمۇ قوللىنىشقا بولىدۇ. بىراق، كېمەيتمە مائارىپ

بىلەن ئەڭ زىچ مۇناسىۋەتلىك
بولغان جىنايى ئىشلار
كاتېگورىيىسىنىڭ تۇغرا قانۇنىي
مەزمۇنلىرى تېخىچە ئېنىق ئەمەس
بولۇپ، بۇ كاتېگورىيىدىن تولۇق
پايدىلىنىشقا ھەر خىل
قىينچىلىقلارنى تۇغدۇرۇۋاتىدۇ.
بىزنىڭ قارىشىمىزچە، كىمەيتمە
مائارىپنىڭ يالغۇز يەرلىك مىللەت
تىلى ۋە مەدەنىيىتىگىلا ئەمەس،
يەرلىك مىللەت خەلقىنىڭ

تۇرمۇشىمىزدا كەلتۈرۈپ چىقارغان ئېغىر بۇزغۇنچىلىق ئاقىۋەتلىرى ھازىر پۈتۈنلەي ئايدىڭلىشىپ بولدى. ئەمەلىيەتتە بۇ ئىشنىڭ ئايدىڭلىشىپ بولغىنىغا خېلى ئۇزۇن ۋاقىت بولدى. باشقا بارلىق قانۇن-پەرمانلارغا ئوخشاش، خەلقئارا جىنايى ئىشلار قانۇنىمۇ ئاشۇ قانۇننىڭ ئىچىدىكى ئىشلارنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ تەرەققىي قىلىپ ماڭىدۇ.

"ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" ئۇقۇمىمۇ ئاشۇنداق تەرەققىياتنىڭ بىر ياخشى ئاساسى بولالايدىغان بولۇپ، مۇشۇنداق تەرەققىيات ئەڭ ئاخىرىدا كېمەيتمە مائارىپ پائالىيەتلىرى ۋە سىياسەتلىرىنىڭ بىر خىل جىنايەت بولۇپ ھېسابلىنىشىغا ئېلىپ بارىدۇ. بىز ب د ت نىڭ يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى دائىمىي سۆھبەت

يغنىندىن مۇشۇ ئاساستا بۇنىڭدىن كېيىن قانداق ئىش كۆرۈش مەسىلىسىدە ئويلىنىپ بېقىشنى تەۋسىيە قىلىمىز. (ئەسلىدىكى 30 بەتلىك ماقالىنىڭ مەزمۇنى مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشتى.)

ئاخىرقى سۆز

مەن كەڭگەس (Kangas) خانىم قاتارلىق 4 نەپەر مۇتەخەسسىسلەرنىڭ 2004-

يىلـــدىكى 1-قېتىملىــــق "مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي ماقالىسى" نىمۇ تېپىپ، ئۇنىڭ تور بەت ئادرېسىنى مۇشۇ يازمىنىڭ ئەڭ ئاستىغا يېزىپ قويدۇم.

ئىنگلىزچىنى بىلىدىغان ھەمدە يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئانا تىل ھەققىدە تېخىمۇ كەڭ بىلىمگە ئېرىشىشنى ئىستەيدىغان قېرىنداشلارنىڭ ئۇ ماقالىنىمۇ بىر قېتىم كۆرۈپ بېقىشىنى تەۋسىيە

قىلمەن. مەن كەڭگىس خانىمنىڭ 800 بەتلىك ئىنگلىزچە كىتاۋىنى سىيتىۋىلىپ، ئۇنى بىرەر قۇر ۋاراقلاپ چىقتىم. ئۇ كىتابتا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەزمۇنلار ھېلىقى ئىككى پارچە "مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي ماقالىسى" دىكى مەزمۇنلار بىلەن ئاساسەن ئوخششىپ كېتىدىغان بولۇپ، دۇنيادىكى مىللەتلەرنىڭ تارقىلىش ئەھۋالى، يەرلىك مىللەت

تىللىرى، ئۇ تىللارنىڭ يوقىلىش
ئەھۋالى قاتارلىق مەسىلىلەر
ئۈستىدىمۇ ناھايىتى تەپسىلىي
مەزمۇنلار بار ئىكەن. لېكىن
يەرلىك مىللەت ماااربى ۋە ئانا
تىل مەسىلىلىرىدە ھازىرغىچە
بايان قىلىنمىغان مەزمۇنلار
بولمىغاچقا، مەن ئۇ كىتاب
توغرىسىدا باشقا ئايرىم يازما
تەييارلىماسلىقنى قارار قىلدىم.
ب د ت نىڭ يەرلىك مىللەتلەرنىڭ

ھوقۇقى ھەققىدە 2007-ماقۇللانغان بىر بايانامىسى بار بولۇپ، ئۇنى "توپباغ" ئىسملىك بىر قېرىندىشىمىز ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ چىقىپتۇ. مەن ئۇنىڭ ئۇيغۇرىز ۋە مەرىپەتتىكى تور بەت ئادرېسىنى مۇشۇ يازمىنىڭ ئاخىرىسىغا كىرگۈزۈپ قويدۇم. مەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ بايانامىنى بىر قېتىم ئوقۇپ بېقىشنى تەۋسىيە قىلىمەن.

مەن يىقىندا تور ئارىلاۋېتىپ، "بىر دېھقاننىڭ مائارىپ نازارىتىگە يازغان خېتى" دېگەن بىر يازمىنى كۆرۈپ قالدىم. بۇ دېھقان قېرىندىشىمىز ناھايىتى ئەتراپلىق پىكىر قىلغان بولۇپ، قىزىققۇچىلار ئۈنى بىر قېتىم كۆرۈپ باقسا بولىدىكەن. ئۇ خەتنىڭ تور بەت ئادرېسىمۇ مۇشۇ يازمىنىڭ ئەڭ ئاخىرىسىدا بار.

ئامېرىكىلىق مەشھۇر كىشىلىك

ھوقۇق پائالىيەتچىسى مارتىن لۇسېر كىڭ (Martin Luther King) مۇنداق دەيدۇ: "مەلۇم بىر ئىش ئۈچۈن ئۆلۈشنى خالىمايدىغان ئادەم ياشاشقا لاياقەتلىك ئەمەس" (ئىنگلىزچە " A man who won't die for something is not fit to live "). مېنىڭچە ھەر بىر ۋىجدان ئىگىسى ۋە ھەر بىر غۇرۇر ئىگىسى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئانا تىلى ۋە

مىللىي مەدەنىيىتى مارتىن لۇسېر كىڭ كۆزدە تۇتقان ھېلىقىدەك "بىر ئىش" بولالايدۇ. چۈنكى خۇددى ۋېنگىرىيەلىك يازغۇچى ئاندراس سۇتو (Andras Süto) ئېيتقىنىدەك، "ئۆز ئانا تىلىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇرى بولغان ئىنسان ئۆز ھاياتىنىڭ مەنىسىدىنمۇ ئايرىلىدۇ". مەن ئالدىنقى يازمامدا كوۋېي (Covey) ئەپەندىنىڭ

"پرىنسىپ" نىڭ نېمە ئىكەنلىكى ھەققىدىكى باياناتلىرىدىن ئازراقىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتتۈم. مەن ئۇنىڭدىن بۇ يەرگە يەنە ئازراق قوشۇپ قويۇشنى مۇۋاپىق كۆردۈم:

ئوخشىمىغان كىشىلەر ئۆز ھاياتى ئۈچۈن ئوخشىمىغان نەرسىلەرنى مەركەز قىلىپ تاللايدۇ. مەسىلەن، ئائىلە، پۇل، خىزمەت، كەسىپ، ھوقۇق، دوست، دىن، دۈشمەن، ئويۇن-تاماشا، ئۆز-ئۆزى ۋە

پرىنسىپ قاتارلىقلار. ئۆزىڭىز ئۆچۈن مۇشۇنداق بىر ئېنىق مەركەزنى تۇرغۇزۇش ئارقىلىق، سىز ئىزچىل تۈردە ئۆز ھاياتىڭىزنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان مۇنداق يۇقىرى دەرىجىلىك تۆت ئامىلغا ئىگە بولالايسىز: بىخەتەرلىك، يول باشچىلىق، ئەقىل ۋە كۈچ-قۇدرەت. بولۇپمۇ، ئەگەر سىز ئۆز ھاياتىڭىز ئۈچۈن پرىنسىپنى مەركەز قىلىپ تۇرغۇزسىڭىز،

يۇقىرىقى تۆت ئاملىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن پۇختا ئاساس هازىرلىيالايسىز. بۇنداق بولۇشتىكى سەۋەب، نەرسىلەر داۋاملىق توختىماي ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. لېكىن، توغرا پرىنسىپ مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدىغان بولۇپ، بىز ئۇنىڭدىن هەر ۋاقىت پايدىلىنالايمىز. پرىنسىپ هېچ قانداق نەرسىگە بېقىنمايدۇ. ئۇ خاپا بولۇپ قالمايدۇ، هەمدە

بـــزگه هەر خـــل مۇئاملـــدە بولمايـــدۇ. ئۇ باشـــقىلارنىڭ هەربكـــتگه يـــاكى مۇهتقـــا بېقىنمايدۇ. ئۇ مەڭگـــۈ ئۆلمەيدۇ. ئۇ بۇگـــۈن بـــار بولـــۇپ، ئەتە يـــوق بولـــۇپ قالمايدۇ. ئۇنـــى ئـــوت يـــاكى يەر تەۋرەش ۋەيـــران قىلالمايـــدۇ. يـــاكى ئۇنـــى ئـــوغـــرى ئـــوغـــرىلاپ كېتەلمەيـــدۇ. پرىنـــسىپنى مەركەز قىلغـــان هايـــات بـــلەن بىلـــله مەۋجـــۇت بولـــدىغان يـــول

باشلامچى بلەن ئەقىل توغرا يول خەرىتىسىدىن، ئىشلارنىڭ قانداق يۈرۈشتۈرۈلگەنلىكىنى ۋە ئىشلارنىڭ قانداق يۈرۈشكەنلىكىدىن، ھەمدە بۇنىڭدىن كېيىن قانداق يۈرۈشتۈرۈلىدىغانلىقىدىن ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. توغرا يول خەرىتىسى بىزنىڭ قايسى مەنزىلگە يەتمەكچى ئىكەنلىكىمىز ۋە ئۇ مەنزىلگە قانداق يېتىدىغانلىقىمىزنى ئېنىق

چۈشنىشۈيلىشىمىزنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇ. بىز ئەمەلىيلەشتۈرگىلى بولىدىغان ۋە ئەقىلگە مۇۋاپىق سان-سىپەرلاردىن پايدىلىنىپ ئۆزىمىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلىرى توغرىسىدا توغرا قارار ئالالايمىز. بىزنىڭ ئۆز ھەرىكىتىمىزنى تاللاش ئەركىنلىكىمىز بار، لېكىن ئۆز ھەرىكىتىمىزنىڭ نەتىجىسىنى

بەلگىلەش ئەركىنلىكىمىز يوق. ھەر بىر پرىنسىپ ئۆزىنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان مەلۇم تەبىئىي ئاقىۋەتلەر بىلەن بىللە مەۋجۇت بولىدۇ. بىز پرىنسىپ بىلەن ماسلاشقاندا ئۆزىنىڭدىن ئىجابىي نەتىجە كېلىپ چىقىدۇ. بىز پرىنسىپنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ ئىش تۇتساق، ئۆزىنىڭدىن سەلبىي ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىدۇ. ئەمما پرىنسىپلار ھەر بىر ئادەمنىڭ

ئۇلاردىن خەۋىرى بولۇش-
بولماسلىغىدىن قەتئىينەزەر ھەممە
كىشىلەر ئۇچۇن ئورتاق بولغاچقا،
بۇ خىل چەكلىمە ئۇنىۋېرسال
بولىدۇ. بىز تۇغرا پرىنسىپلارنى
قانچە كۆپ بىلسەك، بىزنىڭ
ئاقىلانە ئىش كۆرۈشتىكى شەخسىي
ئەركىنلىكىمىزمۇ شۇنچە زور
بولىدۇ. بىز ئۆز ھاياتىمىزنى دەۋر
بىلەن مۇناسىۋەتسىز، مەڭگۈ
ئۆزگەرمەس پرىنسىپلارغا

مەركەزلەشتۈرۈش ئارقىلىق، ئۆزىمىزنىڭ ئۈنۈملۈك ياشىشى ئۈچۈن يول ئاچالايمىز. قىسقىسى، پرىنسىپ باشقا بارلىق مەركەزلەرنى توغرا ئورۇنغا قويۇشنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان ئەڭ مۇھىم مەركەزدىن ئىبارەتتۇر.

كەڭگىس (Kangas) خانىم قاتارلىق بۇ 4 مۇتەخەسسىس ئۆزلىرىنىڭ ئىككى پارچە

"مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي ماقالىسى" دا ئوتتۇرىغا قويغىنى بۇنىڭدىن بۇرۇنقى 200 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە يۈز بەرگەن يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئانا تىل ساھەسىدىكى تارىخىي ئىشلار ئارقىلىق تولۇق ئىسپاتلانغان توغرا پرىنسىپ ياكى تەبىئىي قانۇنىيەتلەردىن ئىبارەتتۇر. شۇڭلاشقا ئۆزىمىزنىڭ ئانا تىلى ۋە مىللىي مەدەنىيىتىنى ساقلاپ

قىلىش ئۈچۈن، بىز ئۇيغۇر دىياردا چوقۇم ئۆز ئانا تىلىمىزدا ئېلىپ بېرىلىدىغان مەكتەپ تەربىيىسىنى يولغا قويۇشىمىز، "قوش تىللىق مائارىپ" تۈزۈمىنى چوقۇم ئۈنىڭ ئەسلى مەنىسى بويىچە يولغا قويغۇزۇشىمىز كېرەك. ئۇنداق قىلماسلىق بىر مىللەتنى چوقۇم زاۋاللىققا يۈزلەندۈرىدۇ. مەن بارلىق ئۇيغۇر ئەمەلدارلار ۋە ئۇيغۇر مائارىپچىلىرىنىڭ بۇ

ئىشتىن تولۇق خەۋەر تېپىشنى، ھەمدە ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، ئۇيغۇر باللىرىنى ھازىرقى تۇيۇق يولدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشنى سەممىيلىك بىلەن ئۈمىد قىلىمەن.

مەن بۇ يازمامنى ئىلھام توختى ئەپەندىنىڭ مۇنۇ سۆزلىرى بىلەن ئاخىرلاشتۇرىمەن (مەنبەسى مۇشۇ يازمىنىڭ ئاستىدا): «ئۇيغۇرلار

ئىچىدىكى مۇتلەق كۆپ قىسىم كىشىلەر نۆۋەتتە ئۆزلىرىنىڭ
هوقۇق-مەنپەئەتلىرىنى سۈكۈت
ئىچىدە قولدىن بېرىپ قويماقتا!
مەن ئېيتىمەنكى، هەر بىر كىشى،
هەر بىر مىللەت ئىززەت-ئابرۇي
ساھىبىدۇر. جۇڭگونىڭ قانۇنى
جۇڭگو پۇقرالىرى مىللەت، جىنس،
دىن... ئايرىماستىن، بارلىق
هوقۇقلاردا باپ-باراۋەر، دەپ
ئېنىق بەلگىلىگەن. بىراق، رېئال

تۇرمۇشتا، ئۇيغۇرلارنىڭ قانۇنى
ھوقۇق-مەنپەئەتلىرى ئۆزلۈكسىز
دەخلى-تەرۇزگە ئۇچرىماقتا،
ھەتتا بەزى ھۆكۈمەت
ئورگانلىرىمۇ ھاماقەتلەرچە
بەلگىلىمىلەرنى چىقىرىپ،
ئۇيغۇرلارنى كەمسىتمەكتە!! ھەي،
ئۇيغۇرلار! سىلەرنىڭ ھوقۇق-
مەنپەئەتلىرىڭلار دەخلى-تەرۇزگە
ئۇچرىغاندا، كانىيىڭلارنى
قويۇۋېتىپ ئۆز ئاۋازىڭلارنىڭ

ئاگىلىتىڭلار! ئاۋامنىڭ نادانلىقى هاكىمىيەتنىڭ ئۇيۇتىسىزلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. هاكىمىيەتنىڭ ئۇيۇتىسىزلىقى ئاۋامنى نادان هالەتتە قالدۇرىدۇ.»

تەھرىرلىگۈچى: مەرىپەت تورى
http://www.meripet.org
دىن ئۈزۈلگەن.

بۇ يازمىدا تىلغا ئېلىنغان شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ

ئەسەرلىرىگە مۇناسىۋەتلىك تور ئادرېسلىرى توپلىمى:

[1] 2004-يىلى ئېلان قىلىنغان 1-قېتىملىق «مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي ماقالىسى» (ئىنگلىزچە): http://www.tove-skutnabb-kangas.org/pdf/PFII_Expert_paper_1_Education_final.pdf

[2] يەرلىك مىللەتلەرنىڭ ھوقۇقى ھەققىدىكى ب د ت

بايىناتنامىسى (لاتىن يېزىقى):
http://www.uighurbiz.cn/foru
m/viewthread.php?tid=1195&e
xtra=page%3D1
http://www.meripet.com/Aca
bdt.htm_0ئاdemy/ 2009
[3] ئۇشبۇ يازمىنىڭ ئالدىنقى 3
قىسمى (كونا يېزىق):
1-قىسىم:

http://bbs.salkin.cn/read.php?

tid-54612-fpage-0-toread--page-1.html

2-قسىم:

http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-60320.html

3-قسىم:

http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-62748.html

[4] «بىر دېھقاننىڭ مائارىپ

نازارتىگە يازغان خېتى»:
http://bbs.xabnam.com/read.php?tid-98236.html

[5] ئۇشبۇ يازمىنىڭ ئەسلى مەنبەسى بولغان «مۇتەخەسسىسلەر ئۇلمىي ماقالىسى»:
http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_2008_7.pdf

[6] يەرلىك مىللەت تىلى

ھەققىدىكى خەلقئارا مۇتەخەسسىسلەر يىغىنلىرى
http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/en/EGM_IL.html

[7] ئىلھام توختى: «بېيجىڭ ئايرودرومىدىن فرانسىيە دە گاۋللە ئايرودرومىغىچە»:
http://www.uighurbiz.cn/forum/viewthread.php?tid=1178&extra=page%3D1